

T.C.
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

**HİLAFETİN SALTANATA
DÖNÜŞMESİNDE HULEFA-İ RAŞİDİN
DÖNEMİNDEKİ VİLAYET SİSTEMİNİN
ETKİSİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

ABDULLAH CAHİT DİNÇ

DANIŞMAN

DR. ÖĞRETİM ÜYESİ RECEP ÖZDİREK

KASTAMONU 2019

**T.C.
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**HİLAFETİN SALTANATA DÖNÜŞMESİNDE HULEFA-İ
RAŞİDİN DÖNEMİNDEKİ VİLAYET SİSTEMİNİN ETKİSİ**

ABDULLAH CAHİT DİNÇ

**Danışman Dr. Öğretim Üyesi Recep ÖZDİREK
Jüri Üyesi Dr. Öğretim Üyesi Mustafa KİSBET
Jüri Üyesi Dr. Öğretim Üyesi Ahmet Hamdi YILDIRIM**

KASTAMONU 2019

TEZ ONAYI

Abdullah Cahit DİNÇ tarafından hazırlanan "**Hilafetin Saltanata Dönüşmesinde Hulefa-i Raşidin Dönemindeki Vilayet Sisteminin Etkisi**" adlı tez çalışması aşağıdaki jüri üyeleri önünde savunulmuş ve **oy birliği / oy çokluğu** ile **Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı**nda **YÜKSEK LİSANS / DOKTORA TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Başkanı Dr. Öğretim Üyesi Ahmet Hamdi YILDIRIM
İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi

Jüri Üyesi Dr. Öğretim Üyesi Recep ÖZDİREK
(Danışman) Kastamonu Üniversitesi

Jüri Üyesi Dr. Öğretim Üyesi Mustafa KİSBET
Kastamonu Üniversitesi

.....
.....
.....
.....
.....

20/09/2019

Enstitü Müdürü Prof.Dr. Cevdet YAKUPOĞLU

.....
.....

TAAHHÜTNAME

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını bildirir ve taahhüt ederim.

İmza

Abdullah Cahit DİNÇ

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

HİLAFAFETİN SALTANATA DÖNÜŞMESİNDE HULEFA-İ RAŞİDİN DÖNEMİNDEKİ VİLAYET SİSTEMİNİN ETKİSİ

Abdullah Cahit DİNÇ
Kastamonu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı
İslam Hukuku Bilim Dalı

Danışman: Dr. Öğretim Üyesi Recep ÖZDİREK

Üç bölümden oluşan tezimizin ilk bölümünde kamu hukuku konusunda temel kavramlar tanıtılmıştır. Hilafet kavramının modern kamu hukuku içerisindeki yerinin tam olarak anlaşılması ve güç erkelerinin dağılımı ile ilişkisine yer verilmiştir.

İkinci bölümde Hz. Muhammed (s.a.v.) ve Hulefa-i Raşidin dönemindeki devlet yapısı ve valilere yer verilmiştir. Ayrıca valilere verilen yetkiler yakından incelenmiş ve görevlendirildikleri vilayetler de göz önünde bulundurularak dönemin yönetiminde valilerin ve vilayetlerin etkileri yakından incelenmiştir.

Son bölümde Emevî Devleti'nin kuruluşunu ve hilafetin saltanata dönüşmesini ve bu dönüşümde vilayetler ve valilere verilen yetkilerin ne kadar etkili olduğu gösterilmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Halife, hilafet, saltanat, vilayet.

2019, 50 sayfa

ABSTRACT

MSc. Thesis

**THE EFFECT OF THE HULEFA-I RASHIDI PROVINCE SYSTEM IN THE
TRANSFORMATION OF THE CALIPHATE TO SULTANATE**

Kastamonu University
Institute for Social Science
Department of Basic Islamic Sciences / Islamic Law

Supervisor: Dr. Recep ÖZDİREK

In the first part of our thesis which consists of three chapters, the basic concepts of public law are introduced. The place of the concept of caliphate in modern public law in full and its relation with power distribution are explained. In the second chapter, the state structure and governors of the time of the Prophet (PBUH) and Hulefa-i Rashidin are given. In addition, the powers given to the governors were examined closely and the effects of the governors and provinces were examined closely by taking into account the provinces they were assigned.

In the last chapter, the establishment of the Umayyad State and the transformation of the caliphate into the sultanate and the effect of the powers given to the provinces and governors were tried to be shown.

Key words: Caliph, caliphate, sultanate, province.**2019, 50 pages**

ÖNSÖZ

İslam Hukuku alanında Kamu Hukuku konusunda son dönemlerde yapılan çalışmalar maalesef yetersizdir. Konunun en önemli öğelerinden biri olan Hilafet müessesesinin uzun yıllar fiilen var olmamış olmasının çok büyük etkisi vardır.

Modern Kamu Hukukçuları halife ve hilafet kavramlarını bu yüzden çok yakından tanımamakta ve bu kavramları yanlış yorumlamaktadırlar. Oysa hukukun en önemli alanlarından biri olan Kamu Hukuku alanında da İslam Hukuku kendisini yeterince anlatmalı ve Kamu Hukuku alanında da varlığını hissettirmelidir.

İslam Tarihi'nde Kamu Hukuku alanına giren birçok olay, bilgi ve belge siyer kitaplarının konusu olduğu kadar Fıkıh kitaplarında da konu edilmeli ve meselenin Kamu Hukuku penceresinden hangi anlamlar ve hangi hükümler içerdiği irdelenmelidir.

İşte bu düşüncelerle yola çıkarak Hz. Muhammed (s.a.v) ve Hulefa-i Raşidin döneminde yaşanan olaylara ve sonrasında bu yaşanan olayların Emevî Devleti döneminde nasıl neticeler doğurduğunu İslam Kamu Hukuku açısından ele almaya ve değerlendirmeye çalıştık.

Tezin hazırlanması sürecinde başta danışman hocam Dr. Recep ÖZDİREK olmak üzere desteklerini benden esirgemeyen tüm hocalarıma, arkadaşlarıma ve aileme teşekkür ediyorum.

Rabbim her şeyin en iyisini bilendir.

Abdullah Cahit Dinç

KASTAMONU, Ağustos 2019

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAYI	II
TAAHHÜTNAME	III
ÖZET.....	IV
ABSTRACT	V
ÖNSÖZ.....	VI
İÇİNDEKİLER	VII
KISALTMALAR	X
GİRİŞ	1
Konunun Takdimi ve Sınırların Tespiti.....	1
Kaynakların Değerlendirilmesi	2
1. TEMEL KAVRAMLAR.....	3
1.1. Devlet Kavramı	3
1.2. Hilafet Kavramı.....	4
1.2.1.Hilafetin Yönetimdeki Yeri.....	4
1.2.2.Halifelik Müessesesinin Doğuşu	5
1.2.3.İlk Dört Halifenin Seçilme Yolları	6
1.3. Saltanat Kavramı	8
1.4. Vilayet Kavramı	8
1.5. Siyasal Rejimler Bakımından Devlet Yönetim Biçimleri	10
1.5.1.Anarşi	10
1.5.2.Monarşi (Saltanat)	10
1.5.3.Oligarşi	11
1.5.4.Demokrasi.....	12

1.5.5.Yönetim Rejimi Açısından İlk Dönem İslam Devleti'nin Değerlendirilmesi	12
1.6. Kuvvetler Ayrılığı veya Kuvvetler Birliği Bakımından Yönetim Biçimleri..	13
1.6.1.Kuvvetler Ayrılığı veya Kuvvetler Birliği Bakımından İlk Dönem İslam Devleti'nin Değerlendirilmesi	14
1.7. Hilafetin Saltanata Dönüşmesine Tesir Eden Hususlar.....	14
1.7.1.Kabile Yapısı	14
1.7.2.Bizans ve Sâsânî Yönetim Biçimleri	16
1.7.3.Gücü Elinde Tutma Duygusu	17
1.7.4. Vilayet Yönetimi	18
2. İLK DÖNEM İSLAM DEVLETİNDE EYALET YÖNETİMİ	19
2.1. Hz. Muhammed (s.a.v) Döneminde Eyalet Yönetimi.....	19
2.2. Dört Halife Döneminde Eyalet Yönetimi.....	21
2.2.1. Vilayetler	23
2.2.2. Valilerin Atanmasında Dikkat Edilen Hususlar	24
2.2.3. Valilerin Görevlendirilmesi ve Valilerin Yetkileri.....	26
2.2.4. Valiler Dışında Atanan Görevliler.....	28
2.2.4.1. Âmiller	28
2.2.4.2. Kadılar	29
2.2.4.3. Elçiler.....	30
2.2.5. Güç Merkezi Olan Vilayetler.....	31
2.2.5.1. Basra	32
2.2.5.2. Kûfe	33
2.2.5.3. Mısır.....	34
2.2.5.4. Bilâdüşşam.....	37
3. EMEVİ DEVLETİNİN KURULUŞU VE HİLAFETİN SALTANATA DÖNÜŞMESİ.....	40

3.1. Muaviye b. Ebû Süfyân'nın Halife Olması ve Emevi Devletinin Kuruluşu ..	40
3.2. Yezîd b. Muâviye'nin Halife Olması ve Saltanata İlk Adım	41
SONUÇ	44
KAYNAKÇA	46
ÖZGEÇMİŞ	50

KISALTMALAR

s.	sayfa
sy.	sayı
nr.	numara
ktb.	kütüphanesi
vs.	vesaire
vd.	ve diğerleri
vr.	varak
ö.	ölüm
v.	vefaat
m.	milad
h.	hicri
a.g.e..	adı geçen eser
c.	cilt
bkz.	Bakınız
trc.	Tercüme
hz.	Hazreti
s.a.v	Sallllahu Aleyhi ve Sellem
r.a	Radıyallahu Anh
haz.	Hazırlayan

GİRİŞ

Konunun Takdimi ve Sınırların Tespiti

Hilafetin saltanata dönüşmesine etki eden birçok etken vardır. Tüm bu nedenlerin hepsini birden bir tez konusu yapmak mümkün olmayacağından sadece vilayet yönetiminin konuya etkisini incelemeye çalışılmıştır. Ayrıca hilafetin saltanata dönüşmesine sebep olan diğer etkenlerin yanında bize göre daha büyük bir öneme sahip olması ve İslâm Hukuku'nun konusu olması konunun seçiminde etkili olmuştur.

Kamu Hukuku, devletin veya kamu kurumlarının işleyişi bu müesseselerin halk olan ilişkilerini, devletin yönetim biçimini ve devletin işleyişindeki tüm bürokratik ve hukuksal konuları ele alır. Ayrıca devletin diğer devletlerle olan münasebetleri, ceza hukuku ve mali konulardaki hüküm ve kanunlar da kamu hukukunun konularıdır.

İlk dönem İslam devletinde görevlendirilen kişiler vali olmadan önce de birçok görevler yapmış olmasından dolayı valilerle birlikte diğer atanan görevliler ve onların yetki ve sorumluluklarına da geniş yer verilmiştir. Çünkü görevlendirilen kimselerin her birinin görev tanımları ve sorumlulukları bazen bir vali kadar geniş olmasa da bölgenin yönetimi ile ilgili geniş yetkiler verilmiştir. Bu yüzden tezin konusu “vilayetlerin yönetiminin etkisi” diye değil “vilayet yönetiminin etkisi” isimlendirilmiştir.

Bir bölgeye atanan görevlilerle ilgili İslam Tarihi'nde çok önemli sayılabilecek birçok olaya Kamu Hukuku'nun konusu olmaması sebebi ile yer verilmemiştir. Yaşanan olayların değerlendirilmesinde devamlı olarak Kamu Hukuku'nun konusu olması dikkate alınmıştır.

Kaynakların Değerlendirilmesi

İlk dönem İslam devleti kurulduğu coğrafyada çağın şartlarında çok büyük köklü yenilikler yapmış olmakla birlikte ayet ve hadisler dışında elimize sağlıklı bir şekilde ulaşabilen belge sayısı sınırlıdır.

Bu konuda en fazla yararlandığımız kaynaklar tarih kitapları olmuştur. Bu sebeple özellikle Hz. Osman (r.a) ve Hz. Ali (r.a.) dönemine ait kaynaklardaki bazen taraflı ve dağınık bilgiler tarih metoduna uygun bir şekilde derlenmiş ve değerlendirilmiştir. Bu eserlerin olayların yaşandığı dönemden çok sonra hazırlanmış olması sebebiyle verilen bilgiler diğer kaynaklardan doğrulanmaya çalışılmıştır.

1. TEMEL KAVRAMLAR

Konunun daha iyi anlaşılabilir olması açısından ilk olarak Kamu Hukuku'nun konusu olan bazı temel kavramların tanımını yapmak ve çokça birbiri ile karıştırılan kavramların ortak ve ayrı noktalarını izah etmek konun anlaşılması açısından önem arz etmektedir.

Devleti oluşturan temel kavramların ve devlet yönetim biçimindeki temel yaklaşımların iyice anlaşılması ve halifeliğin bu kavramlar içerisinde nereye oturtulması gerektiği büyük önem taşımaktadır. Çünkü genel olarak halifelik, saltanat ile özdeşleştirilmektedir ve bu durum halifelik müessesesinin yeterince anlaşılmasını engellemektedir.

İncelemiş olduğumuz dönemin modern kamu hukukunda nasıl bir karşılık bulduğu ve saltanata dönüşme sürecinde nasıl değişimlere uğradığını anlamak için de yine modern kamu hukukunun sınıflandırmalarına da yer vermemiz gerekmektedir.

1.1. Devlet Kavramı

Türk Dil Kurumu'na göre devlet; toprak, siyasi otorite ve insan unsurlarından oluşan en üst sosyal oluşumdur.¹ Lisân'ül Arab'ta da parayla veya savaşla bir toprağa sahip olan oluşuma verilen isim olarak tabir edilmiştir.² Tarihte kurulmuş ilk devlet M.Ö. 2334 yılında Mezopotamya bölgesinde kurulmuş Akad Devletidir.³ Tarih boyunca insanlar çeşitli devlet otoriteleri kurmuş ve bu devletler farklı yönetim biçimleri ile yönetilmişlerdir.

Hz. Muhammed'in (s.a.v) bir devlet başkanı sayılması ve Medine İslam Devleti'nin kurulma tarihi olarak ta Medine Anlaşması esas alınmaktadır.⁴ Bu vesika ile resmen Medine İslam Devleti kurulmuş ve Hz. Muhammed (s.a.v) devlet başkanı olmuştur.⁵

¹ Türk Dil Kurumu, **Türk Dil Kurumu**, <https://sozluk.gov.tr/?kelime=devlet> 23.10.2019

² İbn Manzûr, **Lisanu'l-Arab**, Daru's-Sadr, Beyrut, 1414/1994, c.11, s. 252-254.

³ İsmâil Râcî Fârûkî, **The Cultural Atlas of Islam**, Beirut, 1986, s.29.

⁴ Muhammed Hamîdullah, **el-Veşâ'îku's-siyâsiyye**, Beyrut, h.1407, s. 57-58.

⁵ Mâverdí, **el-Ahkâmü's-sultâniyye**, Kahire 1973, s. 1-12

1.2. Hilafet Kavramı

Halife kelimesi sözlükte kendinden öncekini devam ettiren, arkadan gelen ya da temsilci anlamlarında gelmektedir.⁶ Fıkıh literatüründe ise halife, İslam devletinin ya da İslam toplumunun önderi anlamında kullanılmaktadır.⁷

Halifelik ya da hilafet; Hz. Muhammed (s.a.v)'in vefatından sonra Müslüman siyasi otoritelerin dinin yaşanması, korunması ve tebliğ edilmesi gibi vazifeleri de yürüten devlet başkanları tarafından yönetilen devletlere verilen isimdir. Halifelik bir yönetim biçimi değil, yönetimin İslam misyonunu taşımasıdır. Hatta Mevdudî halifelik ile ilgili olarak halifeliğin bir kişiye verilen bir görev olmaktan ziyade bir misyon olduğunu söylemiş dolayısı ile hilafet vazifesinin bir meclis tarafından da pek âlâ yürütülebileceğini ifade etmiştir.⁸ Bununla birlikte hiçbir zaman halifelik görevi bir meclis tarafından yürütülmemiştir.

1.2.1. Hilafetin Yönetimdeki Yeri

Hilafet, yani halifelik Hz. Muhammed (s.a.v) tarafından Medine'de temelleri atılmış olan İslam Devleti'nin misyonunu devam ettiren yönetimlere ve devletlerin başkanlarına verilen isimdir. Devletin yönetim biçimi ile ilgili değil devletin İslam misyonu taşıyıp taşıyamaması ile ilgilidir. Halifeden beklenen vazifeler birinci olarak Kur'an ve Sünnete her şartta bağlı kalmak, ikinci olarak ta mutlaka aldığı kararlarda istişareyi⁹ ihmal etmemektir.¹⁰

Bu çerçevede herhangi bir devlet başkanının halife olması mümkün olmasa da halifeliğin özünü oluşturan şartları hamil olması şartıyla yönetim biçimi ya da seçilme şekli gibi hususlar tarihteki uygulamalardan farklı olabilir. Çünkü halifelikte önemli olan yukarıda saydığımız halifenin iki en önemli asli görevini ifa ediyor olmasıdır. Bunların dışında kalan hususlar halifelikle amaçlanan şeyler değil halifeliğin gerçekleştirilebilmesi için birer araçtır.

⁶ İbn Manzûr, **Lisanu'l-Arab**, c.9, s.89.

⁷ Cessâs, **El Fusûl Fî El Usûl**, Kuveyt Külür Bakanlığı, Kuveyt 1994, c.3, s.65

⁸ Mevdudî, **Hilafet ve Saltanat** (Çev. A. Genceli), Hilâl Yayınları, İstanbul 1972, s. 33 ve 34.

⁹ Mâverdî, **el-Ahkâmü's-sultâniyye**, s.225.

¹⁰ Hayrettin Karaman, **İslam'ın ışığında Günün Meseleleri**, İz yayıncılık, İstanbul 2003

1.2.2. Halifelik Müessesesinin Doğuşu

Hız. Muhammed'in (s.a.v) vefatından sonra ilk halife Hız. Ebubekir (r.a) olmuştur. Hız. Ebubekir (r.a)'ın halife seçilmesi Hız. Muhammed'in (s.a.v) vefat ettiği gün gerçekleşmiştir. Hız. Muhammed'in (s.a.v) vefat ettiği haberi Medine'de duyulunca tüm Müslümanlar büyük bir üzüntü ve acı ile dolmuşlar ve "bundan sonra ne olacak?" diye ümitsizlik içinde düşünmeye başlamışlardır. Tüm bu durum karşısında Hız. Ebubekir (r.a) Müslümanları teskin edecek bir konuşma yapmış ve onlara "Muhammed sadece bir elçidir. Ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir. Simdi o ölür veya öldürülürse siz ökçelerinizin üzerinde geriye mi döneceksiniz? Kim ökçesi üzerinde geriye dönerse Allah'a hiçbir ziyan veremez. Allah şükredenleri mükâfatlandıracaktır."¹¹ Ayetini hatırlatmıştır. ¹²

Bu sırada bazı sahabiler kendi aralarında halife tayini konusunda Sa'd b Uhâde gibi bazı isimler etrafında toplanmaya başlamışlardır. Hız. Ebubekir (r.a), Hız Ömer (r.a) ve Ebu Ubeyde (r.a.) yanlarında muhacirden bir kısım Müslümanlarla birlikte Benû Saîde (r.a)'ın yanına gitmişlerdir. Burada bir kısım müzakereler yapıldıktan sonra Hız. Ebubekir (r.a), Hız. Ömer (r.a) ve Ebu Ubeyde (r.a) arasında durarak ikisinin de ellerinden tutup toplanan Müslümanlardan ikisinden birini halife seçmelerini istemiştir. ¹³ Hız. Ebubekir (r.a) halifelik için kendisini aday göstermemiş olmasına rağmen Hız. Ömer (r.a), Hız. Muhammed'in (s.a.v) hayatta iken kendisini imam olarak tayin etmesini de delil göstererek Hız. Ebubekir'e (r.a) halifenin kendisinin olması gerektiğini söyleyip ardından biat etmiştir. Orada bulunanlar da bu durum üzerine Hız. Ebubekir'e (r.a) biat etmişlerdir. ¹⁴

Hız. Ebubekir (r.a) ertesi günü Mescid-i Nebevî'de hutbe okuyarak Halifeliğini ilan etmiş ve insanlardan beyat almıştır. Böylelikle İslamiyet'in ilk halifesi olmuştur.

¹¹ Âl-i İmrân, 3/144

¹² İbn Hişâm, **Sîret-i İbn Hişâm**, Mektebetü Mustafa El-Bâbî El-Halebî ve Evleduhu, Mısır, 1955, c.2, s.661.

¹³ Mevdudî, **Hilafet ve Saltanat** s. 32-34.

¹⁴ İbn Hişâm, **Sîret-i İbn Hişâm**, c.2, s.662.

1.2.3. İlk Dört Halifenin Seçilme Yolları

Hız. Ebûbekir'in (r.a) halife seçilmesi seçim ve istişare ile olmuş ve tüm Müslümanlar biat etmişlerdir.¹⁵ Çeşitli vilayetlerde bulunan birçok elçi, zekât görevlisi ve vali de Hız. Muhammed'in (s.a.v) vefatından sonra Medine'ye gelerek yeni halife seçilmiş olan Hız. Ebûbekir'e (r.a) biat etmişlerdir.¹⁶

Hız. Ebûbekir (r.a), namaz kıldıramayacak kadar hastalanması üzerine imamlık etme vazifesini Hız. Ömer'e (r.a) vermiştir. Daha sonra sahabelen Abdurrahman b. Avf, Saîd b. Zeyd, Osman b. Affân ve Üseyd b. Hudayr gibi isimlerle istişare etmiştir. Bazı sahabeler Hız. Ömer'in (r.a) sert mizacını ileri sürerek çekincelerini dile getirmişlerdir.¹⁷ Hız. Ebûbekir (r.a), istişarelerini tamamladıktan sonra Hız. Osman'ı (r.a.) yanına çağırarak bir ahidname hazırlatarak mühürletmiştir. Sonra Hız. Osman (r.a) ve Hız. Ömer'i (r.a) yanına alarak Mescid-i Nebevi'ye gitmiş ve burada Hız. Ömer'i (r.a) kendisinden sonra halife olarak seçtiğini insanlara açıklamıştır. Böylelikle İslâm'ın ikinci halifesi olan Hız. Ömer (r.a) seçilerek değil atanarak halife olmuştur. Bu durum daha önce "Hilafet Kavramı" başlığında açıkladığımız halifenin halife olması şartının seçilme biçimi ile alakalı olmadığı hususuna da bir delil oluşturmaktadır.¹⁸

Hız. Ömer (r.a), Mescid-i Nebevî'de yaralanıp sıhhatini kaybedince kendisinden sonra kimin halife olacağına karar vermeleri üzerine sahabelen altı kişiyi görevlendirmiştir. Hız. Osman, Hız. Ali, Abdurrahman b. Avf, Sa'd b. Ebû Vakkās, Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. Avvâm'dan (r.a) oluşan ve tamamı aşere-i mübeşşereden olan sahabelere Hız. Ömer (r.a) üç gün içerisinde bir halife tayin etmelerini emretmiştir.¹⁹ Ancak daha sonra yine Hız. Ömer'in (r.a) emriyle kendisinin vefatından sonra bu meclis bir halife belirleyecektir. Talha b. Ubeydullah'ın, Hız. Ömer'in (r.a) vefatından sonra Medine'de bulunmaması sebebiyle bu meclis beş kişi ile toplanarak çalışmalara başlamıştır. Abdurrahman b. Avf, beş kişilik meclisten birinin halifelik hakkından feragat ederek içlerinden birinin halife seçilmesi için

¹⁵ İbnü'l Esîr, **El-Kâmil fi't-Tarih**, Dâr'ül Kütübi'l Arabî, Beyrut, 2012, c.2, s.290,291,292.

¹⁶ Süyûtî, **Hız. Ebû Bekir**, (trc. Lütfi Doğan – İsmail Ezherli), Ankara 1957, s. 12-15.

¹⁷ İbnü'l Esîr, **El-Kâmil fi't-Tarih**, c2, s.265,266.

¹⁸ Mustafa Fayda, "Ömer" **DİA**, İstanbul 2007, c.34, s. 44-49.

¹⁹ Vâkıdî, **Meğâzî**, Dar'ul A'lemi, Beyrut, 1989, c.2, s.660-661.

hakem olmasını teklif etmiştir. Teklifinin karşılık bulmaması üzerine kendisi bu haktan feragat ettiğini açıklayarak diğer üyelerin de onayı ile çalışmalara başlamıştır. Meclisteki tüm üyelerle uzun uzun görüşerek fikirlerini almıştır. Ayrıca ensar ve muhacirin ileri gelenleri ve önde gelen vali ve komutanlarla da istişareler yapmıştır. İstişarelerinin sonucunda halkı Mescid-i Nebevî’de toplanmaya çağıran Abdurrahman b. Avf, Hz. Ali (r.a) ve Hz. Osman’ı (r.a) yanına çağırmıştır. Ardından her iki adaydan da kuran ve sünnete ayrıca kendinden önceki halifelerin siyasetlerini takip etme konusunda söz vermelerini istemiştir. Hz. Osman (r.a) tereddütsüz olarak kabul etmiş ve Hz. Ali de (r.a) “gücümün yettiği kadar” cevabını vermiştir. Hz. Osman’ın (r.a) tereddütsüz cevabı üzerine ona biat etmiş ve halife olarak ilan etmiştir.²⁰ Böylelikle İslâm’ın üçüncü halifesi istişare ve seçimle seçilmiştir.

Hz. Ali (r.a), kendisinden önce halife olan Hz. Osman’ı (r.a) zaman zaman eleştirmiş ve bazı icraatlarını tenkit etmiştir. Kendisi ile birlikte halife Hz. Osman’ı (r.a) tenkit edenlerin arasında Talha b. Ubeydullah ve Zübeyir b. Avvâm da vardır.²¹ Halifeyi tenkit etmelerine karşın bu büyük sahabeler sürekli halife Hz. Osman’ın (r.a) yanında olmuşlardır. Hatta Hz. Osman’ı (r.a) hal etmek için gelen isyancılarla uzun süre görüşerek onları bu durumdan vazgeçmeye davet etmişlerdir. Hatta bu ısrarlar karşısında geri adım atmayan isyancılara karşı Hz. Ali (r.a), oğulları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin’i, Hz. Osman’ın (r.a) evini korumak üzere göndermiştir. Ancak maalesef bu durum Hz. Osman’ın şehit edilmesine engel olmamıştır.²²

Abdullah b. Ömer, Sa’d b. Ebû Vakkās, Muğire b. Şu‘be, Muhammed b. Mesleme ve Üsâme b. Zeyd’in de aralarında olduğu sahabeler yeni bir halife seçmek üzere Mescid-i Nebevî’de toplanmışlar ve halife olması için Hz. Ali’ye (r.a) ısrarda bulunmuşlardır.²³ Hz. Ali (r.a), orada bulunan Talha b. Ubeydullah ve Zübeyir b. Avvâm’dan halife olmalarını istemişse de ısrarlar üzerine halife olmayı kabul etmiş

²⁰ İsmail Yiğit, “Osman” **DİA**, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 2007, c:33, s. 438-440.

²¹ Vâkıdî, **Meğâzî**, c.2, s.680-682.

²² Ethem Ruhi Fıçlalı “Ali” **DİA**, İstanbul 1989, c.3, s.371-372.

²³ Halk kendisine biat etme konusunda Hz. Ali’ye (r.a) çokça ısrar etmişlerdir. Bu aşırı ısrarlar üzerine Hz. Ali (r.a) “Bu, gizli gizli halledilecek işlerden değildir. Evimde de olmaz. Fikrinizde ciddiyseniz, benim de bu vazifeyi kabul etmemi istiyorsanız bütün Müslümanların rızasını almanız şart.” demiştir. Bu sözü ile Hz. Ali (r.a) herhangi birinin “ben halifeyim” diyerek meydana çıkmasının yeterli olmayacağını aynı zamanda Müslümanların da buna rızası olması gerektiğini vurgulamıştır. (Mevdudî, **Hilafet ve Saltanat**, s. 151)

ve orada bulunanlardan biat almıştır.²⁴ Ancak bu olaydan sonra fitne Müslümanların yakasını bırakmamıştır.

Dört halifenin seçilme yolları kadar görevi bırakma yolları da meselenin iyi anlaşılması bakımından önemlidir. Kısaca değinmeye çalıştığımız gibi halifenin seçilme yolları farklı, birbirleri ile tamamen aynı olmamıştır. İlk Dönem İslâm Devleti'nde henüz bir siyasi geleneğin oluşmamış olması da bu seçimlerin birbirinden farklı olmasını etkilemiştir.

1.3. Saltanat Kavramı

Saltanat yani diğer adı ile monarşi; devlet otoritesinin herhangi bir kısıtlamaya maruz kalmadan ve yönetilenlerin rızası olup olmadığı gözetilmeksizin devlet yönetiminin tüm erkleri ile tek kişiye bırakılmasıdır.²⁵ Saltanat bir yönetim biçimidir ve bu yönetim biçiminde yöneten ömrü boyunca yetkileri elinde bulundurur. Saltanat yönetiminde yetki genellikle babadan oğula geçmekle birlikte zaman zaman yöneten kişinin kardeşi ya da başka bir akrabasına da geçebilir.

Bir devlet başkanı halife olduğu halde devletin yönetiminin saltanat olması gibi bir zorunluluk söz konusu değildir. Buna mukabil olarak her saltanatla yönetilen devlet başkanı da halife değildir.

Saltanat ile ilgili daha detaylı bilgi ve diğer yönetim biçimleri ile karşılaştırmasına ilerde değineceğiz.

1.4. Vilayet Kavramı

Arapça kökenli bir kelime olan vilayet “idare etme” anlamındaki “iyale” kelimesinden gelir. Doğrudan veya dolaylı olarak egemenliğini merkezi otoriteden direk olarak alan ya da egemenlik haklarının bir kısmını merkezi otorite ile paylaşan yönetimlerdir. Vilayetlerin yöneticilerine vali denir.²⁶

²⁴ Ethem Ruhi Fıçlalı “*Ali*” **DİA**, İstanbul 1989, c.3, s.373-374.

²⁵ **Political Dictionary**, Charles Knight And Co., Londra 1845.

²⁶ İbn Manzûr, **Lisanu'l-Arab**, c.15, s.407-412

Tarihte birçok farklı uygulaması olmakla beraber vilayetin yönetiminin valide olmasına karşın askeri, mali veya hukuki erkler her zaman vali tarafından kontrol edilmemiştir. Bazı yönetimlerde vilayetlerdeki mahkemelerin ve askeriyenin hatta vergi toplama görevinin de merkezi yönetim tarafından yürütüldüğü görülmektedir. İlk dönem İslam devleti'nde de Valilerin ve Vilayetlerin yetki ve sorumlulukları farklı farklıdır. Vilayetlerin sahip oldukları insan sayısı ve mali mali güçleri göz önünde bulundurularak her vilayete farklı misyonlar yüklenmiştir.²⁷ Yine vilayetlere atanan valilerin de kabiliyetlerine göre yetkiler verilmiştir. Bazı vilayetlerde valiye askeri, mali, idari ve hukuki konularda tüm yetkiler verilirken²⁸ bazı vilayetlerde tüm bu erkler için ayrı görevliler atanmıştır.²⁹

Valiler ve vilayetlerin mahiyetleri ve yetkilerinin farklılıklarına göre çeşitli problemler ve aksamalar yaşanmış hatta bazen devletlerin bölünmesi ya da tamamen merkezi otoritenin ele geçirilmesi gibi olaylar meydana gelmiştir. Zaten siyaset biliminin de var oluşundan beri çözmeye çalıştığı, yetkilerin paylaşılması ve kullanılması gibi hususlarda tarih boyunca sürekli ders alınacak olaylar valilikler ve merkezi otorite arasında yaşanmıştır. Çünkü özellikle iletişim imkânlarının kısıtlı olduğu zamanlarda ve sınırların geniş olduğu devletlerde valilere yeterince yetki ve sorumluluk vermemek yönetimi imkânsız hale getirirken valilere fazla yetki vermek te valinin çokça güçlenmesine ve nihayetinde merkezi otoriteye başkaldırmasına sebebiyet vermiştir.³⁰

Esasında Merkezi Otorite dediğimiz yer de bir vilayettir. Onu merkezi otorite yapan şey gücü elinde bulundurmasıdır. Dolayısıyla Merkezi Otorite dediğimiz kavram bir anlamıyla Merkez Vilayettir. Bu durumda diğer vilayetlerin, Merkez Vilayetten her alanda daha güçlü bir hale gelmesi demek elbette Merkez Vilayetin üzerindeki

²⁷ Ali b. Ebû Tâlib Yemen'de kadılık yapmıştır. Hz. Muhammed (s.a.v) Hâlid b. Velîd'den sonra onu bu görevle Yemen'e göndermek istediği zaman, kendisi ilmî durumunun böyle bir vazifeyi başarıyla yürütmeye elverişli olmadığını ileri sürmüş, fakat Hz. Muhammed (s.a.v) elini onun göğsüne koyarak kendisini teskin etmiş, Allah Teâlâ'nın ona doğruyu ilham edeceğini ve hakkı söyleteceğini belirterek tereddütlerini gidermiş, orada nasıl hükmetmesi gerektiğini öğretmiştir (Ebû Dâvûd, "Ağzîye", 6; Tirmizî, "Aşkâm", 5; Müsned, I, 83, 88, 111, 136, 149, 156).

²⁸ Vâkıdî, **Meğâzî**, c.2, s.451-456.

²⁹ Amr b. Âs Mısır valisi iken; Abdullah b. Sa'd, mâli işleri yürütmek için Hz. Osman (r.a) tarafından vali olarak atanmıştır. (Vâkıdî, **Meğâzî**, c.2, s.386.)

³⁰ Muâviye, Hz. Osman'ın ardından Medine'de halife seçilen Hz. Ali'ye, Hz. Osman'ın öldürülmesi konusunda ilgisiz kaldığını ve suç ortağı olduğu isyancıları ordusunda barındırdığını ileri sürerek biat etmedi. Bunun yanında Hz. Osman'ın yakın akrabası sıfatıyla onun kanını dava etme hakkına sahip olduğunu söyledi ve bunu gerçekleştirmek şartıyla Şam halkından biat aldı. (Vâkıdî, **Meğâzî**, c.3, s.100-130.)

baskısını azaltmakta hatta Merkez Vilayete başkaldıracak gücü kendisinde görmesi anlamına da gelmektedir.

Tüm bu bilgiler ışığında ilk dönem İslam devleti'nde vilayetlerdeki yönetim erklerinin durumlarını ve bu yapıların vilayetlerdeki çalışma biçimlerini gözden geçirmekte fayda vardır.

1.5. Siyasal Rejimler Bakımından Devlet Yönetim Biçimleri

Devleti yöneten siyasal sistemler alt başlıkları da olmakla birlikte anarşi, monarşi, oligarşi ve demokrasi olmak üzere dört ana başlıkta toplanır. Bir devletin hangi ilkelerle yönetildiğini anlamak için devlet yönetiminin üç ana erki olan yasama, yürütme ve yargı yetkilerinin kimlerin elinde olduğuna ve bu yetkileri kullanan kişilerin belirlenmesinde toplumun söz hakkının ne kadar olduğuna bakılır. Devlet yönetim biçimlerindeki bu temel yaklaşımlar şu şekildedir;

1.5.1. Anarşi

Toplumun yönetilmeye ihtiyacı olmadığını savunan görüştür. İnsanların hayatlarını devam ettirmek için bir devlet otoritesine ihtiyacın olmadığını savunurken bu durumun toplum içinde kargaşaya sürükleyeceğini görmezden gelmektedir.³¹

İslâm öncesi Hicaz bölgesindeki durumu da en iyi şekilde ifade edecek yönetim şeklidir. Genel olarak hiçbir genel geçer kural ya da kanunun bulunmadığı cahiliye döneminde insanlar kendi kurallarını koyup kendi kurallarını uygulamışlardır. Hâkim olan bu anarşi ortamında insanlar kendilerini güvende hissetmemiş ve kendilerini güvende hissetmek için daha güçlü olan kabilelere sığınmışlardır.³²

1.5.2. Monarşi (Saltanat)

Devletin tüm erklerinin tek kişide toplandığı ve yöneten kişinin genellikle herhangi bir meclis ya da yasa ile kısıtlanmadığı yönetim biçimidir. Yönetilenlerin rızası olup

³¹ **Political Dictionary**, Charles Knight And Co., Londra 1845.

³² İbn Hişâm, **Sîret-i İbn Hişâm**, c.1, s.270-290

olmadığı gözetilmez ve yönetim miras yolu ile babadan oğula ya da yöneten kişinin kardeşine ya da bir başka akrabasına geçer.³³ Tarihte soyun kadından devam ettiği ve kadınların hüküm sahibi olduğu hanedanlıklarda olmuştur. Bununla birlikte bazı monarşi biçimlerinde yönetenin yetkileri bir meclis ya da yasa ile kısıtlandığı monarşik yönetimler de mevcuttur. Bu yönetim biçimleri meşruti monarşi ya da anayasal monarşi olarak adlandırılır. Ayrıca imparatorluk ve diktatörlük te bir monarşik yönetim biçimidir.

Arap yarımadasında hâkim olan rejim anarşi de olsa genel olarak Arap'lar monarşi yönetim şekline yabancı değillerdir. Çünkü genel geçer bir kanun olmadığı için bir anarşi ortamı olsa da, her kabile kendi kanun ve örfüne sahiptir. Bununla birlikte bu kanunu uygulayıcı ve yapıcı aynı zamanda cezalandırıcı konumunda da olan kabilelerin reisleri mevcuttur.³⁴ Dolayısı ile kabile içerisinde minyatür bir monarşi sistemi vardır.

1.5.3. Oligarşi

Devlet yönetiminde sadece belli bir grubun ya da meclisin söz sahibi olduğu yönetim biçimidir. Toplumun büyük çoğunluğunun bir temsil yetkisi ya da yönetime müdahalesi söz konusu değildir.³⁵ Teokrasi, aristokrasi, plütokrasi, teknokrasi ve jüristokrasi oligarşik devlet yönetim biçimleridir. Bu yönetim biçimlerinde din adamlarının, asillerin, zenginlerin, bilgin veya akademisyenlerin veya yargıçların tek başlarına yönetim yetkilerini ellerinde bulundurmaları söz konusudur. Bu oligarşik yönetimler yerleşik oligarşik yönetim biçimleridir. Bunun dışında ihtilalci oligarşi olarak adlandırılan askeri veya sivil cuntalar da oligarşik yönetimlerdir. Cuntayı diktatörlükten ayıran şey ise diktatörlükte yetkilerin sadece bir kişide toplanıyor olmasına karşın cunta yönetiminde yetkilerin birden fazla kişi tarafından zorla ele alınması söz konusudur. Kısaca cunta, diktatörlüğün bir grubun elinde olmasıdır.

³³ **Political Dictionary**, Charles Knight And Co., Londra 1845.

³⁴ İbn Hişâm, **Sîret-i İbn Hişâm**, c.1, s.300-330.

³⁵ **Political Dictionary**, Charles Knight And Co., Londra 1845.

1.5.4. Demokrasi

Halkın tamamının veya kendilerine hak tanınmış çoğunlukların yönetimde söz sahibi oldukları yönetim biçimidir.³⁶ Temsile dayalı olup olmamasına göre Doğrudan Demokrasi ve Dolaylı Demokrasi olmak üzere ikiye ayrılır. Demokrasi, Poliarşinin evrimleşmiş şeklidir. Poliarşilerde karar çoğunlukta olmakla birlikte azınlıkların ya da muhalefetlerin söz hakkı yoktur. Doğrudan Demokrasiler, alınacak olan her önemli kararın bir meydan ya da büyük bir salonda halk ile istişare edilerek alındığı yönetim biçimleridir. Bu yönetim biçimi büyük nüfuslara sahip toplulukları yönetmek için oldukça zor bir yol olsa da günümüzde bazı küçük kantonlarda hala uygulanmaktadır. Aynı zamanda Dolaylı Demokrasilerde uygulanan referandumların (halk oylaması) temel fikrini oluşturur. Dolaylı Demokrasilerde yönetim temsilciler meclisinde olup halk temsilcilerini seçerek yönetimde söz sahibi olurlar.

1.5.5. Yönetim Rejimi Açısından İlk Dönem İslam Devleti'nin Değerlendirilmesi

İlk dönem İslam devleti'ni siyaset bilimcilerin yaptıkları tasniflerle sınıflandırmak oldukça zordur.

Teokratik Monarşi tam olarak İlk dönem İslam devleti'ni tarif edememektedir. Çünkü Teokratik Monarşi esasen dine dayalı ve tüm yetkilerin bir kişide toplandığı yönetimler diye teknik olarak tanımlansa da aslında dinin insanları yönetmek ve itaat ettirmek için kullanıldığı yönetim biçimidir. Oysa İlk dönem İslam devleti'nde din insanları yönlendirmekte büyük etkisi olsa da aynı zamanda Halife'nin yetkilerini de kısıtlayan önemli bir etkidir.³⁷ Dolayısı ile Halife'nin de üstündedir.

Kur'an-ı Kerim'in ve Sünnet'in bir anayasa olarak kabul edildiğini varsayarak Anayasal Monarşi dememiz de İlk dönem İslam devleti'nin yönetim biçimini tam olarak ifade etmek için yeterli olmamaktadır. Çünkü Anayasal Monarşilerde halk ya da yönetim kendi koyduğu kurallar çerçevesinde devlet başkanının yetkilerini sınırlamaktadır. Oysa Kur'an-ı Kerim ve Sünnet insanların uydurdukları şeyler değildir.

³⁶ **Political Dictionary**, Charles Knight And Co., Londra 1845.

³⁷ Maverdî, **el-Ahkâmü's-Sultâniyye**, Dar'ul Hadîs, Kahire t.y, s.42-44.

Bütün bunları göz önünde bulundurduğumuzda İlk dönem İslam devleti'nin kesinlikle Mutlak Monarşi olmadığını söylemek mümkündür. Çünkü Halife aldığı kararlarda tam bağımsız değildir³⁸ ve birçok örnekte olduğu gibi aldığı kararlara kimi zaman toplumun önde gelen insanları kimi zamanda Kur'ân-ı Kerim'den örnek vererek itiraz eden sıradan insanlar olmuştur. Bu yüzden İlk dönem İslam devleti için yetkiler tek bir kişide toplandığı için monarşi dememiz mümkün olsa da hangi tür bir monarşi olduğunu söylemek zordur.

1.6. Kuvvetler Ayrılığı veya Kuvvetler Birliği Bakımından Yönetim Biçimleri

Kuvvetler ayrılığı ya da güçler ayrılığı tezini aslında ilk kez 18.yy'da İngiliz hukukçu Jon Lock ortaya atmıştır.³⁹ Bizim konuya bu pencereden bakacak olmamız ilk dönem İslam devletinde ve Emevilerde siyasi güçlerin paylaşımını daha iyi görebilmek ve bu durumun hilafet 'in saltanata dönüşmesinde bir etkisinin olup olmadığını daha iyi anlamaya çalışmaktır.

Yönetim biçimlerini kuvvetlerin kimin elinde bulundurulduğuna göre kuvvetler ayrılığını benimsemiş yönetimler ya da kuvvetler birliğini benimsemiş yönetimler olarak sınıflandırılabiliriz. Devleti oluşturan ana organlar olan yasama, yürütme ve yargı unsurlarının tek kişide ya da tek organda toplandığı yönetim biçimleri kuvvetler birliğini benimsemiş yönetim biçimleridir. Bu unsurların yönetimlerinin birbirinden bağımsız kişi ya da organların elinde bulunduran yönetim biçimleri de kuvvetler ayrılığını benimsemiş yönetimlerdir. Kuvvetlerin tek bir kişide toplanmasına rağmen bu kişinin bu yetkilerini başkaları ile paylaşması durumuna da yatay kuvvetler ayrılığı denilmektedir. Örn: Bir kralın tüm yetkileri kendisinde toplamasına karşın valisine yönettiği vilayetle ilgili tüm yetkiyi vermesi gibi.

Aslında kuvvetler ayrılığı ilkesi insanlığın tarih boyunca kurdukları devletlerde karşılaştıkları problemin temel çözümü gibi görünmesi açısından modern kamu hukuku bilimcilerin oldukça önemsedikleri bir konudur.

³⁸ Halife kararları alırken divan ile istişare etmek zorundadır. Hz. Muhammed (s.av) döneminde ve sonrasındaki halifelerin istişare meclisleri vardır ve önemli konuları bu meclislerde istişare ederler. Bu divanlarda istişare ile birlikte itirazlar da mevcuttur. (Maverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, s.230-244.)

³⁹ John Locke, *Two Treatises of Government*, London 1823.

1.6.1. Kuvvetler Ayrılığı veya Kuvvetler Birliği Bakımından İlk Dönem İslam Devleti'nin Değerlendirilmesi

Kuvvetler ayrılığı ve kuvvetler birliği bakımından İlk Dönem İslam Devleti, yatay kuvvetler ayrılığı ile yönetilen bir devlettir. Çünkü yetkiler tek bir kişide toplanmış olsa da Halife bu yetkilerini kimi zaman valileri ile kimi zaman da bazı olayları halletmesi için görevlendirdiği elçilerle paylaşmıştır.⁴⁰ Hatta bazı vilayetler kendi içlerinde özerk bir devlet gibi tüm işlerini kendileri yönetmiş; normalde topladıkları vergilerden merkeze göndermeleri gereken payları dahi göndermemişlerdir. Bununla birlikte Suriye, Kûfe ve Basra gibi vilayetlere sınırsız yetki verilmiş olmakla birlikte bazı vilayetler dahi bu vilayetlerin kontrolüne verilmiştir. Halife'nin bu kadar yetkiyi bölgesel olarak dahi başka bir kişi ile paylaşmış olması Yatay Kuvvetler Ayrılığının uygulandığını göstermektedir.

1.7. Hilâfetin Saltanata Dönüşmesine Tesir Eden Hususlar

Hilâfet'in saltanata dönüşmesine tesir eden tek husus elbette ki sadece tezimizin konusu olan vilayetler ve bu vilayetlerin yönetilme şekilleri değildir. Bunun dışında toplumun kabile yapısı, dönemin popüler yönetim biçimleri ve insanoğlunun gücü elinden bırakmak istememesi gibi nedenleri de sayabiliriz. Aslında her biri ayrı ayrı bir tez konusu olabilecek kadar geniş olan bu konulara kısaca değinmekte fayda vardır.

1.7.1. Kabile Yapısı

İslâmiyet'ten önce Arap Yarımadasında bir devlet yapısı söz konusu değildir. İnsanlar kabileler ve küçük köyler şeklinde yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Dolayısı ile toplumun gözünde genel geçer en güçlü teşkilat yapısı kabiledir.⁴¹ Hz. Muhammed de (s.a.v) İslâmiyet'in ilk yıllarından itibaren kabilelere ve kabilelerin önce gelen isimlerine önem vermiş ve onların kontrol altında tutulmasına özen göstermiştir. Daha Medine İslam Devleti kurulmadan önce 3. Akabe biatında 12 ayrı kabileyi

⁴⁰ İbnü'l Esîr, *El-Kâmil fi't-Tarih*, c.2, s.236.

⁴¹ Celal Yeniçeri, "Asr-ı Saadet'te Devlet Bütçesi"(Editör: Vecdi Akyüz) *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslam*, İstanbul 2007

temsil etmek üzere 12 nakîb⁴² atamıştır. Ayrıca bu nakîbleri takip etmesi için onların üzerlerine de nakîbu'n-nukabâ⁴³ atamıştır. Nakîbler atanmış oldukları kabiledede adeta kendi içlerinde özerk bir yapıya sahiptirler. Bir kabileye atanan nakîb o kabilenin imamlığını yapar, bir savaş olduğunda kabilenin üzerine düşen askeri vazifeleri yerine getirir, kabile içerisindeki insanların vergi ve zekatlarının toplanması işini halleder.

Kabilelerin yönetimlerinin bu kadar önemli olması ve irili ufaklı birçok kabilenin bulunması, küçük kabilelerin büyük kabilelere tabi olmak zorunda kalmaları gibi hususların neticesinde devletin yönetilmesinde kabilelerin büyük bir rolü olmuştur. Bir müddet sonra genişleyen İslam Devleti'nde kabilelerin iktidar sahibi olma istekleri ve buldukları bölgede yönetici konumunda olma gibi emelleri de artmıştır.

Kabile asabiyetinin devletin yönetimine etki etmemesi için Hz Ömer (r.a.) konuya hassasiyetle yaklaşmış ve kendi akrabası olan hiçbir kimseye en ufak bir devlet görevi vermemek konusunda oldukça temkinli davranmıştır.⁴⁴

Ancak buna mukabil Hz. Osman (r.a.) görevlendirmelerinde Benî Ümeyye'den birçok kişiye geniş yetkiler vermiş⁴⁵ ve yeni görevliler atamıştır. Örneğin; Saad b. Ebî Vakkas'ı Kûfe valiliğinden alarak yerine anne bir kardeşi olan Velîd b. Ukbe'yi görevlendirmiştir.⁴⁶ Sadece Şam (Dimaşk) bölgesinden sorumlu vali olan Muâviye'nin yetkili olduğu alanı genişleterek Humus, Filistin, Ürdün ve Lübnan'ı da onun kontrolüne vermiştir.⁴⁷ Böylelikle Benî Ümeyye'nin İslam Devleti'ndeki etkisi

⁴² Sözlükte bir topluluğun başkanı, bir toplumun temsilcisi anlamına gelen nakîb kelimesi Hz. Muhammed (s.a.v) döneminde ilk defa ikinci Akabe biatı sırasında kullanılmaya başlanmıştır. Hz. Muhammed (s.a.v) her kabileyi temsil etmek üzere o kabileye Nakîb atamıştır. Nakîbler bir nevi sorumlu oldukları kabilenin valisi gibidirler. Askeri, hukuki, ekonomik ve idari yetkileri kendisinde bulduran kişidir.

(Gülğün Uyar, "Nakib" **DİA**, İstanbul 2006, c.32, s.321)

Lisân'ül Arab'ta bir topluluğun önderi veya onlara liderlik eden kişi anlamı verilmiştir. Aynı zamanda örnek olarak ta aynı şekilde Hz. Muhammed'in (s.a.v.) kabileleri temsil etmek üzere atadığı sahabeler verilmiştir.

(İbn Manzûr, **Lisanu'l-Arab**, c.1, s.769-770.)

⁴³ Birkaç kabileye atanmış olan Nakîb'lerin bir üst makamında bulunan devlet adamı. Nakîblerin işlerinin takip edilmesi ve onlara idarecilik etmesi için görevlendirilmiş kimse. (Celal Yeniçeri, "Asr-ı Saadet'te Devlet Bütçesi"(Editör: Vecdi Akyüz) **Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslam**, İstanbul 2007)

⁴⁴ Mevdudî, **Hilafet ve Saltanat**, s. 127.

⁴⁵ Vâkîdî, **Meğâzî**, c.2, s.386.

⁴⁶ Mehmet Efendioğlu, "Velid b. Ukbe" **DİA**, İstanbul 2013, c.43, s.35.

Mevdudî, **Hilafet ve Saltanat**, s. 129.

⁴⁷ Mevdudî, **Hilafet ve Saltanat**, s. 129 ve 130.

orantısız bir şekilde artmıştır. Elbette ki bu durum Hz. Osman'ın (r.a) şehid edilmesinden sonra meydana gelen olayları doğrudan etkileyecektir.

Zaten Hulefâ-i Raşîdîn'den sonra kurulmuş olan Emevî Devleti de adından anlaşılacağı gibi bir kabilenin devletidir. Çünkü Emevîler yani Benî Ümeyye (Ümeyyeoğulları) iktidarın sahibidir ve devletin ismi dahi Emevî Devleti'dir. Muâviye'nin sürekli olarak halifelik konusundaki atışmalarını Haşimoğullarına karşı yaptığı bilinen bir gerçektir. Halifeliğin Emevîlerin hakkı olduğunu sürekli savunmuştur. Hatta kabileler arası atışmalar o kadar önemlidir ki; Hz. Hasan (r.a) vefat ettiğinde Emevî Devleti'nin Medine valisi Mervan ve Emevî kabilesine mensup diğer kişiler onun Hz. Muhammed'in (s.a.v) yanına defnedilmesine müsaade etmemişlerdir.⁴⁸

Kendi kabilesine bu kadar düşkün ve kabile asabiyeti bu kadar kuvvetli olan Muâviye b. Ebû Süfyân elbette ki iktidarın tekrar Emevîler'in elinden çıkmasına müsaade etmemek için Yezîd'i veliaht tayin ederek İslâm tarihinde ilk defa Halifeliğin saltanat yoluyla devamına zemin hazırlamıştır.⁴⁹

1.7.2. Bizans ve Sâsânî Yönetim Biçimleri

Emevî Devleti kurulduktan sonra Muâviye b. Ebû Süfyân, oğlu Yezîd'i veliaht olarak seçmiştir. Kendisinden sonra oğlu Yezîd'i veliaht olarak seçmiş olması konusunda neredeyse tüm İslâm tarihçileri Muğîre b. Şu'be'nin bu konudaki etkinliğini kabul ederler. Bu konunun detaylarına daha ilerde değineceğimiz için biz yalnızca şu noktayı zikretmekle yetinelim.⁵⁰ Bu dönemde böyle bir fikrin hem ortaya atılması hem de Halife Ebû Süfy'an b. Muâviye tarafından kabul görmesi üstelik halkında bunu kabullenmiş olması bize o dönemdeki Sâsânî ve Roma Devletlerinin yönetim biçimlerinin saltanat olmasının büyük etkisinin olduğunu göstermektedir.⁵¹ Çünkü dönemin popüler devlet yönetim biçimi saltanattır.

⁴⁸ Vecdi Akyüz, **Hilafetin saltanata Dönüşmesi**, Dergah Yayınları, İstanbul 1991, s. 22,23,24,25 ve 26.

⁴⁹ Vecdi Akyüz, **Hilafetin saltanata Dönüşmesi**, s.152

⁵⁰ Daha detaylı açıklama için Bkz: "3.2. Yezîd b. Muâviye'nin Halife Olması ve Saltanata İlk Adım"

⁵¹ Vecdi Akyüz, **Hilafetin saltanata Dönüşmesi**, s.152,153,154

Ayrıca Muâviye'nin Bizans idarecilerine olan özentisinin vali olduğu zamandan itibaren başladığı yönündeki şu rivayet Saltanat fikri konusunda Bizans'tan öykünüldüğü fikrini ispatlamaktadır. Muâviye vali olduktan sonra Bizans idarecileri gibi gösterişli kıyafetler giyinmiş ve onlar gibi yaşamaya başlamıştır. Hz. Ömer (r.a) Şam'ı ziyaretinde bu durumu yadırgayıp kendisini hükümdarlara benzetmiştir. Cihad ruhunu kaybetmediğini ve düşmana karşı gösterişli görünmek istediğini söyleyerek halifeyi ikna etmiştir. Zaten daha sonra Emevî Devleti'ni kurduğunda da devlet içerisindeki oluşturduğu divanlarda da Bizans'ı örnek almıştır.⁵²

Daha önce iktidarın babadan oğula geçmesi gibi bir duruma hazırlıklı olmayan bir toplum ve bunun daha önce uygulanmış örneklerini bilmeyen siyasi kişiler olmuş olsaydı elbette ki Hilâfet'in Saltanata dönüşmesi konusu oldukça gerçekleşmesi güç bir durum olurdu. Ancak bunun tam tersine dönemin en büyük ve sistematik iki devletinde iktidarın babadan oğula geçiyor olması aynı zamanda Saltanat yönetim şeklini dönemin en uygulanabilir modern yönetim şekli de yapmaktadır.

1.7.3. Gücü Elinde Tutma Duygusu

Hem gücü elinde bulunduran Muâviye'nin hem de Muâviye döneminde valilik başta olmak üzere devletin çeşitli kademlerinde görev alan kimselerin elde ettikleri gücü kolayca bırakmaları elbette mümkün değildir. Esasen Yezîd'in veliaht seçilmesi konusunun bir çok kişi tarafından kolayca kabul görmesinin⁵³ önemli sebeplerinden birisi de budur.

Mevcut konumlarını bırakmak istemeyen ya da daha yüksek konumlarda görev almak isteyen kimseler elbette hem Yezîd'in veliaht olmasını talep eden Muâviye'ye karşı çıkmamak hem de ileride halife olması muhtemel olan Yezîd ile arasını bozmamak adına durumu hemen kabullenmiş ve veliaht ile aralarını iyi tutma yoluna gitmişlerdir.⁵⁴

⁵² İrfan Aycan, "Muâviye b. Ebû Süfyan" **DİA**, İstanbul 2005, c30, s.332.

⁵³ Vâkıdî, **Meğâzî**, c3, s.97.

⁵⁴ Mugîre b. Şu'be'nin, Yezîd'in veliahd olmasını ilk teklif eden kişi olması. (Vâkıdî, **Meğâzî**, c3, s.87-90.)

Herhangi bir isimin halife ölmeden önce veliaht tayin edilmesi hususu kurulan ilişkilerin ve bağlantıların da devamı açısından herkesin işine gelen bir durum olmuştur. Dolayısı ile bu durum da hilafetin saltanata dönüşmesinde önemli bir rol oynamıştır.

1.7.4. Vilayet Yönetimi

Vilayetlerin statülerinin farklı olması ve valilerin yetkilerinin farklı olması hilafetin saltanata dönüşmesinde rol oynayan en büyük etkenlerden olmuştur. Özellikle ordugâh şehirler diye adlandırdığımız sınır şehirleri askeri ve mali açıdan güçlü olması sebebi ile merkezi otoriteden bağımsız hareket edebilmişler ve merkezi otoriteye itiraz edebilecek gücü kendilerinde bulabilmişlerdir.

Tezimizin de konusu olan vilayet yönetiminin hilafetin saltanata dönüşmesi olduğu için tezimizde genel olarak bu etkinin nasıl ve ne derecede olduğunu incelemeye çalışmaktayız.

2. İLK DÖNEM İSLAM DEVLETİNDE EYALET YÖNETİMİ

İlk dönem İslam devleti diye adlandırabileceğimiz Hz. Muhammed (s.a.v) ve dört halife döneminin tam teşkilatlanmış bir devlet olmadığını söyleyebiliriz. Ancak yine de “devlet” tanımına uyacak şekilde toprak, insan ve siyasi otorite unsurlarını barındırmaktadır. Ayrıca daha önce bir siyasi geleneğe sahip olunmamasına karşın devlet organlarının oluşturulması konusunda devrim niteliğinde çalışmalar yapılmıştır. Hz. Muhammed’in (s.a.v) Medine’ye hicretinden sonra Medine’deki tüm taraflar tarafından imzalanan “Medine Vesikası”, Medine İslam Devleti’nin kuruluşu kabul edilmektedir. Bu vesika ile Hz. Muhammed (s.a.v) devlet başkanı olarak isimlendirilmese de Medine İslam Devleti’nin siyasi otoritesi olarak tüm taraflarca benimsenmiştir.⁵⁵ Ayrıca “Medine Vesikası” tarihteki ilk yazılı anayasa olarak ta kabul edilmektedir.⁵⁶

Medine İslam Devleti kurulduktan sonra Hz. Muhammed (s.a.v) Müslümanların elinde bulunan ve yeni fethedilen yerlere görevliler atamıştır.⁵⁷ Bu yönetim geleneği dört halife döneminde de devam etmiştir. Bu valilerin görevlendirildikleri yerlere göre sadece irşad görevinde olan ya da zekât ve hukuk alanında yetki sahibi olan kişiler olabiliyordu. Bununla ilgili daha detaylı bilgiye ilgili başlık altında detaylı bir şekilde yer verilecektir.

2.1. Hz. Muhammed (s.a.v) Döneminde Eyalet Yönetimi

Vilayetleri ve valileri ayrı ayrı isimlendirmemizin sebebi atanan görevlilerin hepsinin bir vilayete değil bazen vilayetlerin içindeki bir gruba ya da civarındaki yaşayan insanlara da gönderilmiş olmasıdır. Ya da bir şehrin yakınındaki daha küçük bir belde ye de zekât memurları gönderilmiştir.

Daha önce de zikrettiğimiz gibi hem toprakların hızlı bir şekilde genişlemesi hem de devlet geleneğinin sıfırdan oluşturulması gibi sebeplerden dolayı görevlendirilen

⁵⁵ Muhammed Hamîdullah, *el-Veşâ’îku’s-siyâsiyye*, Beyrut, h.1407, s. 57-58.

⁵⁶ Mustafa Özkan, “*Medine Vesikası*” *DİA*, İstanbul 2016, c.ek2, s. 212.

⁵⁷ İbn Hişâm, *Sîret-i İbn Hişâm*, c.2, s170-200.

kişiler ve bu görevlilere verilen yetkiler farklı farklıydı. Bazen bir valiye hem askeri hem hukuki hem de mali yetkiler bir arada verilirken bazı görevliler sadece zekât görevlisi ya da sadece kadı ya da sadece elçi olarak atanmışlardır.

Örneğin; Sâsânî'lerin Yemen valisi Bâzân el-Fârisî'nin Müslüman olmasından sonra Yemen'in idaresi yine Bâzân el-Fârisî'ye verilmiştir.⁵⁸ Ancak bununla birlikte bazı sahabeler bu bölgeye başka vazifeler için gönderilmiştir. Muaz b. Cebel'in (r.a) Yemen bölgesine hem dini öğretmesi hem de kadılık vazifesi yapması için gönderilmesi gibi.⁵⁹ Daha sonraları da Bâzân el-Fârisî'nin vefatından sonra yerine tayin edilen Şehr b. Bâzâ'na Yemenin kontrolü tamamen bırakılmamış ve Zebîd, Rima', Aden ve Me'rib gibi bazı bölgelere Ebû Musa el-Eş'ârî o bölgenin zekâtını toplamak için vali olarak tayin edilmiştir.⁶⁰

Görüldüğü gibi Hz. Muhammed (s.a.v) döneminde bir devlet sistemi yeni oluşmasına karşın İslâm'la şereflenen tüm bölgelerde valiler, elçiler, zekât görevlileri ya da kadılar mevcuttur. İslam Devleti'nin organları sınırlar genişledikçe daha sistemli bir yapıya olan ihtiyaç ta artmıştır.

Bununla birlikte merkezde yani Medine'de merkezi teşkilatlanmaya büyük önem verilmiştir. Toplanan zekât ve vergilerin tanzimi için beytülmal, yeni fetihler ve savunma için askeri komisyon, yeni fethedilen ya da Müslüman olan yerlere gönderilen görevlilerle iletişimi sağlamak için kâtipler tayin edilmiştir. Ayrıca Hz. Muhammed'in (s.a.v) devlet işlerini istişare etmek için kurduğu bir Divan da bulunmaktadır. Hz. Muhammed (s.a.v) Medine'den herhangi bir sebeple ayrılması durumunda yerine bazen bu divandan bazen de Divan dışından isimleri yerine vekil tayin etmiştir.

Hz. Muhammed (s.a.v.) döneminde bir görevli tayin edilen yerlerden bazıları şu şekildedir; A'mâlu Mekke, Akk ve Eş'ar, Bahreyn, Benî Muaviye, Kinde, Sadef, Dabâ, el-Cened, el-Cüreyş, Eyle Bölgesi, Hadramevt, Hayber, Hemdân, Kurâ el-Arabîyye, Mekke, Murad, Mezhic ve Zebîd, Negrân, Hânî, San'a Civarı, Sekâsik,

⁵⁸ Mustafa Fayda, "Bâzân" **DİA**, İstanbul 1992, c.5, s.283.

⁵⁹ M. Yaşar Kandemir, "Muâz b. Cebel" **DİA**, İstanbul 2005, c.30, s.338.

⁶⁰ M. Yaşar Kandemir, "Ebû Mûsâ el-Es'arî" **DİA**, İstanbul 1994, c.10, s.190.

Sekûn, Taif, Teymâ, Uman, Vâdi's Kur'a, Yemen, Zebid, Rima', Aden, Sahil ve Me'rib.⁶¹

Dört halife dönemine kadar, islam devletinde askeri, mali ve siyasi olarak merkez vilayetle rekabet edebilecek bir vilayet tarafımızdan tespit edilememiştir.

Hız. Muhammed (s.a.v) döneminde görevlendirilmiş bazı kişilerin görevlendirildikleri yerler ve yetkileri ile ilgili konumuzun anlaşılmasına yardımcı olacak kadar bilgi ilgili başlıklar altında verilecektir.

2.2. Dört Halife Döneminde Eyalet Yönetimi

Hız. Muhammed'in (s.a.v) vefatından sonra halife seçilen Hız. Ebubekir (r.a), Hız. Muhammed'in (s.a.v) tayin ettiği valilerin valilik görevlerini küçük istisnalar dışında devam ettirmiştir. Hâris b. Nevfel'in valilikten azledilmesi⁶² gibi bazı istisnaların dışında diğer valilerin görevleri devam etmiştir. Yine Hız. Ebubekir'den (r.a) sonra gelen Hız. Ömer de (r.a.) kendisinden önce görevlendirilen valilerin görevlerini devam ettirmişlerdir. Ancak bazı küçük yerlerde görev yapan valileri yeni fethedilen büyük yerlere vali olarak tayin etmiştir. Hız. Osman (r.a.) ve Hız. Ali (r.a.) halife olduktan sonra dönemlerinin siyasi çalkantıları sebebiyle kendilerinden önceki valileri büyük oranda değiştirmişlerdir.

Dört Halife döneminde yönetim Hız. Muhammed'in (s.a.v) bıraktığı gibi devam etmiş bunun yanında istişare heyeti daha da önem kazanmış ve halifenin yönetimdeki en büyük yardımcısı olmuştur.⁶³

Özellikle beytülmal konusu başta olmak üzere çeşitli işleri idare etmekle görevli sahabiler gerektiğinde Halife'nin sözü üzerine söz söylemiş dolayısı ile siyasi anlamda halifenin yetkilerini kısıtlamışlardır. Örneğin Hız. Ömer (r.a.) bir keresinde halife olan Hız. Ebubekir'e (r.a.) kendisinin Müslümanların en önemli şahsiyeti olduğunu dolayısı ile elbisesinin biraz daha düzgün olması gerektiğini söylediğinde Hız. Ebubekir (r.a.) direk emretmek yerine beyülmal emini olan Ebu Ubeyde'ye (r.a.)

⁶¹ Ünal Kılıç, *Şehir Yönetimi ve Valilik*, Yediveren Yayınları, Konya 2004, s205, 206

⁶² Asri Çubukçu, "Hâris b. Nevfel" *DİA*, İstanbul 1997, c.16, s. 200.

⁶³ Mevdudî, *Hilafet ve Saltanat*, s. 13 ve 74.

durumu izah ederek onunla istişare etmiş ve nasıl çözülebileceğini sormuştur. Halife olmadan önceki mali imkânları daha iyi olan Hz. Ebubekir (r.a.) için muhacirden fakir olanlara verilen kadar bir tahsisat yapılabileceğini söyleyen Ebu Ubeyde (r.a) da konuya hassasiyetle yaklaşmış ve halifenin emri diye konuya bakarak düşüncesizce hareket etmemiştir. Bu olaydan sora Hz. Ebubekir'e (r.a.) yıllık 4 000 dirhem maaş bağlanmıştır.⁶⁴

Hz. Ebubekir (r.a.) halife seçildikten sonra bir müddet yalancı peygamberler ve dinden dönenlerle mücadele etmiş daha sonra Hâlid b. Velîd'i başkumandan olarak tayin ederek özellikle Sâsânîlere karşı mücadele etmesi için görevlendirmiştir. Yezîd b. Ebû Süfyân ile Şürahbîl b. Hasene'yi Tebuk-Maan istikametinde, Amr b. Âs'ı Eyle üzerinden sahil istikametine göndermiştir.⁶⁵

Yezîd b. Ebû Süfyân, Şürahbîl ve Amr b. Âs'ın vali seçilmeleri İslam Devleti'nde siyasi işleyişin nasıl olduğunun anlaşılması açısından önem taşımaktadır. Çünkü esasında Yermük Savaşı'nda kazanılan zafer sonrasında Başkomutanlık görevini yürüten Ebû Ubeyde b. Cerrâh bu üç sahabeyi vali olarak atamış ve Hz. Ömer (r.a) onaylamıştır. Yani valilerin tayini konusu nihai olarak halifenin kararına bağlı olsa da halife bu yetkisini diğer yardımcıları ile de paylaşmıştır.⁶⁶

Bununla birlikte halife tüm yetkileri elinde bulundurmakla birlikte valilere büyük sorumluluklar ve yetkiler vermiştir. Hz. Ömer (r.a.) Özellikle Bizans İmparatorluğu'na ve Sâsânî'lere karşı tampon görevi gören bölgelerdeki valilere askeri bakımdan güçlü bir orduya sahip olmalarına izin vermelerinden daha da öte bu şehirlerin birer ordugâh şehir olmasını da emretmiştir. S'ad b. Ebû Vakkâs'a bu görev Kûfe ve Hîre için Hz. Ömer (r.a.) tarafından verilmiş ve bu olay İslam Devletinin sınırlarının korunması için önemli bir rol oynamıştır.⁶⁷

Valiler görevli oldukları bölgelerde vergileri ve zekâtları da toplamakla görevliydi. Bazı valiler aynı zamanda kadılık vazifesi de yapmışlardır.

⁶⁴ Mevdudî, **Hilafet ve Saltanat**, s. 99.

⁶⁵ Mustafa Fayda, "*Ebû Bekir*" **DİA**, İstanbul 1994, c.10, s.102.

⁶⁶ İrfan Aycan, "*Yezîd b. Ebû Süfyân*" **DİA**, İstanbul 2013, c.43, s.520.

⁶⁷ Mustafa Fayda, "*Ömer*" **DİA**, İstanbul 2007, c.34, s. 44.

Bölgelere valiler tayin edilirken o bölgeyi iyi tanıyan veya bölgenin şartlarına göre en etkili olabilecek isimler ya da o bölgeyi fetheden kumandanlar dikkate alınmıştır. Örneğin Ebû Mûsâ el-Eş'ârî' Yemen'in Zebîd şehrinde ve ilk olarak vali atandığı yer de Zebîd'dir. Tabi ki Ebû Mûsâ el-Eş'ârî'nin tek meziyeti Zebîdli olması değildir ancak bu bölgeyi iyi bilmesi Hz. Muhammed (s.a.v) tarafından vali olarak atanmasına etkili olmuştur.⁶⁸ Şurahbîl'in Ürdün'e, Amr b. Âs'ın Filistin'e ve Ebû Süfyan b. Yezîd'in Şam'a valisi olmaları da komutanların fethettikleri bölgelere vali olarak tayin edilmelerine birer örnektir.⁶⁹

Vilayetlere tayin edilen valiler kendi sorumlu oldukları şehirlerde yine istişareyi ihmal etmemişler ve aldıkları kararlarda sürekli kendi istişare heyetleri ile istişare halinde bulunmuşlardır. Bu istişareler bazen istişare heyeti dışındaki o bölgenin alim ve ileri gelen kabile reisleri ile de yapılmıştır.

Özellikle vilayetlerin yönetiminde kabilelerin rolü oldukça büyüktür. Çünkü bazen bir vilayetin nüfusunun çoğunluğunu bir kabile ve veya birkaç kabile oluşturabilmektedir. Henüz bir devlet yapısına alışmamış ve sürekli savaşlarla ve iktidar mücadeleleri ile zamanlarını geçiren bu kabileler de yönetimde söz sahibi olmak ya da kendi seçtikleri kişinin vali olmasını arzulamışlardır.⁷⁰ Bu durum kimi zaman valilerin işlerini yapmasında zorluklar meydana getirmiş ya da bazı vilayetlerde işlerin daha da kolay yürümesine olanak sağlamıştır.⁷¹

2.2.1. Vilayetler

İlk İslâm Devleti'nde vilayetlerin her biri aynı özelliklere sahip değildir. Hatta fethedilen bazı yerlerin kendi içerisinde özerk olmasına müsaade edilmiş sadece vergiye bağlanmıştır. Vergiye bağlanan vilayetlere örnek olarak Kıbrıs verilebilir. Hz. Osman (r.a) döneminde Muâviye b. Ebû Süfyan bir seferle barış yoluyla Hicrî 28 yılında Kıbrıs'ı vergiye bağlamıştır.⁷²

⁶⁸ M. Yaşar Kandemir, "Ebû Mûsâ el-Eş'ârî" **DİA**, İstanbul 1994, c.10, s. 190.

⁶⁹ İrfan Aycan, "Yezîd b. Ebû Süfyan" **DİA**, İstanbul 2013, c.43, s.520.

⁷⁰ Vecdi Akyüz, **Hilafetin saltanata dönüşmesi**, s.22,23,24,25,26,27,28

⁷¹ Muhammed Âbid el-Câbirî, **Arap-İslâm Siyasal Aklı** (Çev. Vecdi Akyüz), Kitabevi, İstanbul 2001, s.123

⁷² İsmail Yiğit, "Osman" **DİA**, İstanbul 2007, c.33, s. 438.

Sâsânî Devleti'nin Yemen valisi olan Bâzân el-Fârisî'nin Müslüman olmasıyla İslam Devleti topraklarına katılan Yemen'in kontrolü de Bâzân el-Fârisî'ye bırakılmıştır.⁷³

İslam Devleti'nde tüm vilayetler nihai olarak merkeze bağlı olsalar bile bu vilayetlerin merkezden daha güçlü orduya sahip olmalarına ya da ekonomik olarak bağımsız olmalarına müsaade edilmiştir. Şam, Kûfe, Basra ve Mısır vilayetlerinin askerî bakımdan güçlü olmaları da merkezi otorite tarafından desteklenmiştir. Ayrıca bu vilayetler topladıkları vergilerin ve zekâtların bir kısmının Medine'ye gönderilmesi konusunda zorunlu tutulmamıştır. Böylelikle ekonomik ve askerî bakımdan güçlü hale gelmişlerdir. Bu durum sınırların korunması ve yeni fetihlerin yapılması bakımından oldukça etkili olsa da maalesef nihayetinde kendilerini Halife kadar güce ve söze sahip görmelerine yol açmıştır. Bu duruma örnek olarak Muâviye b. Ebû Süfyân'ın, Hz. Osman'ın (r.a.) şehid edilmesinde Hz. Ali'yi (r.a.) ilgisizlikle suçlayarak biat etmemesi gösterilebilir.⁷⁴ Zira askerî ve ekonomik bakımdan kendisini Halife'ye muhtaç hissetmiş olsaydı bu denli cesaretli olamaz ve halifeye karşı gelemezdi.

2.2.2. Valilerin Atanmasında Dikkat Edilen Hususlar

İlk dönem İslam devleti'nde görev yapan valiler saltanata giden sürecin anlaşılması için şüphesiz incelenmesi gereken en önemli unsurlardır. Zira atanan valilerin özellikleri ve onların sahip oldukları yetkiler o dönemdeki Arap yarımadasında yeni oluşan siyasi anlayışı anlamamanın en önemli yoludur.

İlk dönem İslam devleti'nden önce Arap yarımadasında bir devlet mevcut değildir. İnsanlar kabileler yoluyla emniyet ve otorite ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmışlardır. Daha çok kişiye mensup kabilelerin daha güçlü olduğu, daha güçlü olanın daha haklı olduğu, güçlünün zayıfı ezdiği bir anarşi ortamı vardır. Bu yüzden bazı küçük kabileler büyük kabilelerle anlaşma yaparak birbirlerinin haklarını gözetmiş ve bu

⁷³ Mustafa Fayfa, “Bâzân” **DİA**, İstanbul 1992, c.5, s. 283.

⁷⁴ Muâviye Hz. Osman'ın (r.a.) şehid eden kişilerin bulunup cezalandırılması konusunda ısrarcı davranmış ve bu duruma karşı Hz. Ali'yi (r.a.) konuya gerekli hassasiyeti göstermemekle suçlamıştır. Hatta Hz. Ali'nin (r.a.) isyancıları ordusunda barındırdığını gerekçe göstererek Hz. Ali'ye (r.a.) biat etmemiştir. Daha sonra Hz. Osman'ın (r.a.) akrabası olması münasebeti ile katillerinin bulunması ve cezalandırılması konusunda kendisinin hakkı olduğunu söyleyerek bunu gerçekleştirmek için Şam halkından biat almıştır. (İrfan Aycan, “Muâviye b. Ebû Süfyân” **DİA**, İstanbul 2005, c.30, s. 333)

yolla kendilerini korumaya çalışmışlardır. Bazı kabileler kendi aralarında anlaşmalar ya da evlilikler yaparak birlikte hareket etmişlerdir.

Kabilelerin hüküm sürdükleri bir coğrafyada bir otorite oluşturmak ya da kabileleri bütünüyle görmezden gelmek tabii ki mümkün olmamıştır. Kabileleri görmezden gelmek yerine İlk dönem İslam devleti kabileleri kontrol altına alarak devlet adına çalıştırmış ya da yönetime direk dâhil ederek o bölgenin kontrol altına alınmasını sağlamıştır.⁷⁵

Vilayetlere atanan valileri incelerken konuya bu şekilde bakmak oldukça önemlidir. Çünkü bir eyalete atanacak valinin o bölgede görev yapabilmesi için ya o bölge halkından biri olması ya da o bölgeyi iyi bilen biri olması önem taşımaktadır.

Daha önce örneğini verdiğimiz gibi Bâzân el-Fârisî Müslüman olmadan da valiliğini yaptığı Yemen valiliğine bu sebepten devam ettirilmiştir.⁷⁶ Ya da Ebû Mûsâ el-Eş'ârî yine kendi memleketi olan Zebîd bölgesine vali olarak seçilmiştir.⁷⁷

Valilerin vali olarak atanmalarının bir diğer sebebi de dini konularda alim olmaları ve atandıkları bölgede İslâm'ın yayılması için çalışma yapmalarıdır. Muâz b. Cebel'in, Ebû Mûsâ el-Eş'ârî ile birlikte Yemen'e elçi, zekât memuru ve kadı sıfatı ile gönderilmesi buna bir örnektir.⁷⁸ Bu olay aynı zamanda vilayetlere atanan valilerin tek bir kişi olmadığını birkaç kişinin aynı anda aynı görevle görevlendirilebildiğini de göstermesi açısından önemlidir.

Bununla birlikte daha önce de bahsettiğimiz gibi vilayetlere atanan valilere tüm yetkiler verildiği gibi bunların dışında zekât toplama, kadılık, yönetim memurluğu, komutanlık gibi görevlere ayrı ayrı kişilerin atandığı vilayetler de olmuştur. Bununla ilgili örnekleri "Valiler Dışında Vilayetlere Atanan Görevliler" başlığında vereceğiz. Burada dikkat etmemiz gereken husus tüm valilerin eşit yetki ve sorumluluğa sahip olmadığı ve tüm vilayetlerin aynı statüde olmadığıdır.

⁷⁵ Vecdi Akyüz, **Hilafetin saltanata Dönüşmesi**, s.22

⁷⁶ Mustafa Fayfa, "Bâzân" **DİA**, İstanbul 1992, c.5, s. 283

⁷⁷ M. Yaşar Kandemir, "Ebû Musâ el-Eş'ârî" **DİA**, İstanbul 1994, c.10, s.190.

⁷⁸ M. Yaşar Kandemir, "Muâz b. Cebel" **DİA**, İstanbul 2005, c.30, s.338

2.2.3. Valilerin Görevlendirilmesi ve Valilerin Yetkileri

Vilayetlere atanan vali, kadı, komutan ve âmil⁷⁹ gibi görevlileri atama yetkisi nihai olarak halifeye aittir. Ancak yeni fethedilen bölgelerde işleri yoluna koymak için gönderilen sorumlu kişiler ve yardımcılarının da bazı isimleri vali olarak atadığı görülmüştür. Bununla ilgili örneği “Dört Halife Döneminde Eyalet Yönetimi” başlığında Ebû Ubeyde b. Cerrâh’ın üç önemli sahabeyi üç önemli şehre vali tayin emesi hususunu anlatırken vermiştik. Elbette nihayetinde Hz. Ömer’in (r.a) bu atamaları onaylaması gerekmektedir. Ancak bizim için önemli olan halife dışında birinin vilayetlere vali atamış olmasıdır.

Birçok vali büyük bir vilayete vali olarak atanmadan önce küçük şehirlerde ya da bazı kabilelerde âmil, elçi ya da kadılık görevleri yapmışlardır. Mesela Hâris b. Nevfel, Cidde valiliğinden önce Hz. Muhammed (s.a.v) tarafından Mekke bölgesine âmil olarak atanmıştır.⁸⁰

Bir bölgeye İslâm’a davet için gönderilen elçilerin de o bölgeye görevli olarak atandıkları olmuştur. Sâsânî kontrolündeki Bahreyn valisi Münzir b. Sâvâ’ya Hz. Muhammed’in (s.a.v) İslâm’a davet eden mektubunu götüren elçi olan Alâ b. Hadramî, Münzir b. Sâvâ’nın Müslüman olmasından sonra Bahreyn bölgesine âmil olarak görevlendirilmiştir.⁸¹ Bu sırada vali olarak ta İslâmiyet’i yeni kabul etmiş olan Münzir b. Sâvâ atanmış ve görevine devam ettirilmiştir.⁸² Görüldüğü gibi bazı vilayetlerde yürütme siyasi olarak valiye terk edilmiş olsa da yürütmenin bir parçası olan zekât ve diğer vergilerin kontrolü için başka biri görevlendirilmiştir. Yani vali ekonomik bakımdan tüm yetkilere sahip değildir. Benzeri bir durum daha önce de örneğini verdiğimiz yemen için geçerlidir.

⁷⁹ Zekât gelirlerinin -bunlar ister açık malların (emvâl-i zâhire) ister gizli malların (emvâl-i bâtına) zekâtı olsun- Hz. Muhammed (s.a.v) döneminden itibaren âmiller vasıtasıyla toplandığı bilinmektedir. Yine bu dönem uygulamalarından anlaşıldığına göre âmil sadece zekât gelirlerini değil ganimet, fey, cizye, haraç gibi İslâm devletinin diğer gelir ve vergilerinin tarh, tahakkuk, tahsil ve taksimleriyle de görevli olan kimsedir. (Mehmet Erkal, “Âmil” **DİA**, İstanbul 1991, c. 3, s. 58.)

⁸⁰ Asri Çubukçu, “*Hâris b. Nevfel*” **DİA**, İstanbul 1997, c.16, s. 200.

⁸¹ Ahmet Önkâl, “*Alâ b. Hadramî*” **DİA**, İstanbul 1989, c.2, s. 310.

⁸² Ahmet Önkâl, “*Münzir b. Sâva*” **DİA**, İstanbul 2006, c. 32, s. 34.

Bir bölgeyi fetheden komutanların o bölgeye vali olarak atanmasına en iyi örnek Amr b. Âs'tır. Çünkü Amr b. As Yermük Savaşından sonra Şam'a⁸³ vali olarak atanmıştır ve bu bölgede hem valilik hem kadılık hem de komutanlık yapmıştır. Dolayısı ile bu vilayette tüm yetkiler Amr b. Âs'ın elindedir. Tabi ki bu durum Amr b. Âs'ın güçlenmesine ve daha sonra Mısır Fâtihi olmasına sebep olmuştur. Daha sonra Hz. Osman (r.a) tarafından mali işleri yürütmek üzere Mısır'a görevlendirilen Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh ile anlaşamamış ve görevinden azledilmiştir.⁸⁴ Bir valinin bu kadar fazla yetkilerle en başından beri donatılmasının daha sonra Hz. Ali (r.a.) döneminde çeşitli problemlerde rolü olduğu aşikardır. Nitekim diğer birçok valilerde olmayan yetkilerin birçoğu kendisinde mevcutken sadece mali işleri idare etmesi için gönderilen bir görevliyi dahi kabullenememesi valinin kendisini merkezi otoritenin dışında tutmak istemesinin bir göstergesidir.

Debâ'da oturan Ezd kabilesine zekât görevlisi olarak gönderilen Huzeyfe b. Yemân daha öncesinde adeta Hz Muhammed'in (s.a.v) yanı başında eğitim görmüştür. Çünkü bu göreve getirilmeden önce de Hz. Muhammed'in (s.a.v) zekât işlerinden sorumlu katipliğini yapmıştır. Burada da bir müddet tecrübe kazanan Huzeyfe b. Yemân daha sonra Hz. Ömer (r.a) döneminde Medâin'e vali olarak atanmıştır.⁸⁵

Tüm bu verdiğimiz örneklerden de anlayacağımız gibi aslında vali olarak gönderilen tüm görevliler aynı yetki ve sorumluluğa sahip değillerdir. Tayin edildikleri bölgelere göre de görevlendirme şekilleri ve sebepleri de birbirlerinden farklılık göstermektedir. Hatta bazı bölgelere vali olarak gönderilen kişilerin tek görevi irşâd ya da âmillik olmuştur.

Nihayetinde İlk Dönem İslâm Devleti kendisinden önce devam ettirebileceği bir siyasi geleneğe sahip olmamasına rağmen çok kısa sürede çok fazla toprak edinmiş ve dönemin kısıtlı iletişim imkânlarına karşılık devleti en güzel şekilde idare etmiştir.

⁸³ O zamanki Şam vilayeti bugün Filistin olarak anılan bölgedir. Bugün Şam olarak isimlendirilen şehir Dimeşk'tir. Amr b. Âs'ın valilik yaptığı yer Dimaşk yani bu gün Şam dediğimiz yerdir. Amr b. Âs'ın Şam valiliği yaptığı yer bu günkü adı ile Kudüs'ün de içinde bulunduğu Filistin bölgesidir.

⁸⁴ Ahmet Önkal, "Amr b. Âs" **DİA**, İstanbul 1991, c. 3, s. 79.

⁸⁵ Selman Başaran, "Huzeyfe b. Yemân" **DİA**, İstanbul 1998, c. 18, s. 434.

Kimi valilere verilen yetkiler sınırsız olsa da bu durum Hz. Ali (r.a) dönemine kadar olumlu sonuçlar vermiş ve sürekli olarak Devlet'in büyümesine ve toprakların genişlemesine büyük katkısı olmuştur. Ayrıca Hz. Ebûbekir (r.a) döneminde yalancı peygamberler ve mürtetlerle yapılan mücadelelerde ve isyanların bastırılmasında valilere verilen yetkilerin fazla olması olumlu rol oynamıştır.

2.2.4. Valiler Dışında Atanan Görevliler

Merkezi otoritenin atadığı tüm görevlilerden bahsederken özellikle şu konuyu da dikkate almak gerekir. Dört halife döneminde Arap yarımadasında şehirleşme yaygın değildir. İnsanlar kabileler halinde küçük topluluklar halinde yaşamaktadırlar. Genel olarak da çölde yaşayan ve Bedevî olarak adlandırılan insanların ve kabilelerin sayısı da fazladır. İslâmiyet, Arap yarımadasına her anlamda bir medeniyet getirmiş ve insanlar yavaş yavaş şehirleşmeye ve birlikte yaşamaya başlamışlardır.

Bu yüzden özellikle Hz. Muhammed (s.a.v) döneminde görevlendirilen kişiler genellikle bir kabileye ya da küçük bir bölgeye dini anlatmak ve öğretmek için ya da zekât toplamak ve kadılık vazifesi yapmak içindir.

Bizim açımızdan merkezden atanan görevliler valinin yetkisini kısıtlama ve vilayetin daha rahat yönetilmesini sağlama amaçları taşıyabileceği değerlendirilmiştir. Böylelikle valinin keyfi davranışlarda bulunmasının ve bütün gücü elinde bulundurmasının önüne geçilmiştir.

Valiler dışında kendilerine görev verilen kişiler âmiller, kadılar, elçiler, komutanlardır.

2.2.4.1. Âmiller

Bir bölgenin zekât, fey⁸⁶, cizye⁸⁷ ve haraç⁸⁸ gibi gelirlerini tahsil eden devletin ve bölgenin paylarını taksim eden görevli kişidir.⁸⁹ Âmillerin görevlendirildikleri

⁸⁶ Gayrimüslimlerden alınan ticari vergi. (Mustafa Fayda, "Fey" **DİA**, İstanbul 1995, c. 12, s. 511) (İbn Manzûr, **Lisanu'l-Arab**, c.15, s152.)

⁸⁷ Gayrimüslimlerden can ve mal güvenliklerinin sağlanması karşılığında tahsil edilen vergi türü. Çünkü gayri Müslümler İslâm devletinde selamete ikamet etmelerine karşın savaflara katılmaz ve askerlik vazifesi

bölgeye göre yetkileri genişlemiş veya daralmıştır. Örnek olarak Abdullah b. Mes'ûd, Hz. Ömer (r.a.) tarafından Kûfe'ye hem âmil hem de kadı olarak görevlendirmiştir. Âmiller görev yaptıkları bölgelerdeki başarılarına göre daha sonra vali olarak ta görevlendirilmişlerdir. Mesela Muâz b. Cebel, Yemen'e ilk olarak zekât görevlisi olarak görevlendirilmiş ve daha sonrasında da Yemen'e vali olarak atanmıştır.⁹⁰

2.2.4.2. Kadılar

Görevlendirildikleri bölgelerde hukuk işlerini yürüten görevlilerdir.⁹¹ İlk dönem İslâm devleti'nde Kadılar sadece dünyevi işler ile ilgili hükümler değil aynı zamanda insanlara ibadet usulleri ve dini yaşantıları ile ilgili de hükümler vermişlerdir. Aynı zamanda memur oldukları bölgedeki insanlara dinlerini daha iyi yaşamaları için çalışmışlardır.

Cahiliye döneminde güçlünün güçsüzü ezdiği bir ortamdan yeni bir medeniyet seviyesine gelmesinde kadılık müessesesinin önemi büyüktür. Çünkü İslâm'dan önce meselelerin çözümü örf ya da adet gibi belli belirsiz kural ve kanunlara bağlıyken Hz. Muhammed (s.a.v) döneminde bu işler tanzim edilmiş ve görevlendirilen kadılar vasıtası ile meseleler çözüme kavuşturulmuştur. Özellikle büyük şehirlerin oluşması ve insanların bir arada yaşamaya başlamasına büyük katkısı olmuştur. Vali atanmayan bazı yeni Müslüman olmuş bölgelere kadıların atandığı olmuştur. Bununla birlikte vali atandığı halde kadı atanmayan bazı vilayetler de olmuştur. Bunun sebebi görevlendirilen valinin kadılık yapabilecek kadar dini bilgiye ve yeterliliğe sahip olmasıdır. Ancak genel olarak İlk Dönem İslâm devletinde vilayetlere kadılar ayrıca atanmıştır. Bu durumdan anlaşılacağı üzere mali konularda âmiller ve valiler daha çok aynı kişilerden oluşurken kadılar ve valilerin

yapmazlar. (Mehmet Erkal, "Cizye" **DİA**, İstanbul 1993, c. 8, s. 43) (İbn Manzûr, **Lisanu'l-Arab**, c.45, s.146-147).

⁸⁸ Kısaca toprak vergisi ya da topraktan hasat edilen ürünlerin vergisi denilebilir. (Cengiz Kallek, "Harac" **DİA**, İstanbul 1997, c. 16, s. 71)

⁸⁹ İbn Manzûr, **Lisanu'l-Arab**, c.11, s474.

⁹⁰ Mehmet Erkal, "Âmil" **DİA**, İstanbul 1991, c. 3, s. 58.

⁹¹ İbn Manzûr, **Lisanu'l-Arab**, c.15, s186.

aynı kişi olma durumları daha azdır. Tabi buna rağmen kadılık görevini de valilik görevi ile birlikte yürüten valiler sayıca çok ta az değildir.⁹²

2.2.4.3. Elçiler

Bir bölgedeki insanları ya da devlet başkanlarını ya da valileri İslâm'a davet etmek için Hz. Muhammed (s.a.v) ve dört halife döneminde görevlendirilmiş kişilerdir. Bununla birlikte sadece diplomatik ilişkiler kurmak için ya da bazı kabileler arasındaki anlaşmazlıkları çözmek için görevlendirilmiş kişilere de elçi denir. Elçiler genellikle yabancı dil bilen kişilerden seçilir veya yanlarına tercüman verilirdi. Elçilik görevi hem devlet için hem de İslâm için bir temsil niteliği taşıdığı için elçilerin eğitilmesine hem Hz. Muhammed (s.a.v) döneminde hem de dört halife döneminde oldukça dikkat edilmiştir.⁹³ Bazı durumlarda vilayetlere defalarca gidip gelmeleri de icap eden elçilerin Müslüman olmalarına vesile oldukları vilayetlere vali olarak atandıkları da olmuştur.

Vilayetlerin ve valilerin her birinin aynı yetkilere sahip olmadıklarından zaten bahsetmiştik. Ancak konunun daha da iyi anlaşılması için vilayetlerin kabaca bir sınıflandırılması konunun daha iyi anlaşılması bakımından önemlidir. Çünkü verilen bu yetkiler Hz. Osman'ın (r.a.) şehid edilmesinden sonra Hz. Ali'nin (r.a) Halife olması ve bazı valilerin biat etmemeleri meselesinin iyi anlaşılması için gereklidir.

Hz. Muhammed (s.a.v) ve Dört Halife döneminde iletişim imkanları oldukça kısıtlı idi. Daha önce bir devlet yönetim anlayışının olmaması da yönetimde çeşitli zorluklar meydana getirebiliyordu. Daha önce bir devlet geleneğinin olmaması demek İlk Dönem İslâm Devleti'nin yaptığı yeniliklerin aynı zamanda Arap Yarımadası için bir devrim niteliği kazanmasını da sağlamıştır. Adeta sıfırdan oluşturulan bir devlet anlayışı tarihte ilk defa görülen yenilikleri de beraberinde getirmiştir. Bu konudaki en mükemmel örnek elbette Medine Vesikasıdır. Çünkü bu anlaşma tarihteki ilk yazılı anayasa olarak kabul edilir. Üstelik Medine için imzalanan bir anayasa olmuş olsa da fethedilen birçok yeni yerleşim yeri için de bir örnek teşkil etmiş ve bu maddeler çerçevesinde hareket edilmiştir.

⁹² Fahrettin Atar, "Kadı" **DİA**, İstanbul 2001, c. 24, s. 66.

⁹³ Mehmet İpşirli, "Elçi" **DİA**, İstanbul 1995, c. 11, s. 5.

Arap yarımadasında teşekkül eden bu yeni devlet ilk olarak bir şehir devleti olarak kurulmuş ve sonrasında konfederal bir yapıya bürünmüştür. Yönetim biçimi olarak ta ademi merkeziyetçilik esas alınmıştır.

Fethedilen tüm bölgelere idare için çeşitli görevliler atanmış ve bu bölgeler iç işlerinde genel olarak serbest bırakılmıştır. Hatta bazen bir bölgede bulunan kabileler için bile ayrı görevliler atanmış bu kabileler kendi iç işlerinde o bölgedeki validen bile bağımsız hareket etmişlerdir. Tabi ki nihayetinde bu kabileler valilere, valiler de merkezi otoriteye bağlanmışlardır. Örneğin Hz. Muhammed (s.a.v) zamanında Yemen'deki kabilelere görevliler atanmış ve kabilelerin iç işlerine karışılmamıştır. Buna mukabil tüm bu kabileler bölgeye genel vali olarak atanan Amr b. Hazm'a bağlanmıştır.⁹⁴

Görüldüğü gibi Umman ve Yemen gibi düşman tehdidi bulunmayan bölgelerdeki vilayetlerde yönetim kabileler üzerinden kontrol altına alınmış ve bu bölgelerde valinin yanında zekât toplamakla görevli âmiller ve kadılar atanmıştır. Bazı bölgelerde insanlara dini öğretmek amacıyla ayrıca elçiler de gönderilmiştir.

Ancak Şam, Kufe, Basra ve Mısır gibi düşman tehdidinde olan vilayetlerin durumları daha farklıdır. Bu bölgeler sınırda oldukları için hem gelebilecek bir düşman tehdidine karşı hazırlıklı olacak hem de yeni fetihleri için bir karargâh olacakları için daha geniş yetkiler verilmiş ve imtiyazlar tanınmıştır. Bu vilayetlere ordugâh vilayetler diyebiliriz.

2.2.5. Güç Merkezi Olan Vilayetler

Saltanata giden yolda tüm vilayetlerin etkisi olduğunu söyleyemeyiz. Bu sürecin gelişmesinde en çok etkisi olan, hem askeri hem idari hem de mali açıdan güçlü olan bazı vilayetler hakkında daha detaylı bilgi vererek süreci nasıl etkilediklerini inceleyeceğiz.

⁹⁴ Celal Yeniçeri, "Asr-ı Saadet'te Devlet Bütçesi"(Editör: Vecdi Akyüz) **Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslam**, İstanbul 2007

Bu vilayetlerin sahip oldukları imkânlar ve valilerine verilen yetkiler bu vilayetlerin fazlaca güçlenmesine neden olmuştur. Kendi başlarına güç merkezi haline gelen bu vilayetler Basra, Kûfe, Mısır ve Biladüşşamdır.

2.2.5.1. Basra

Geniş yetkilerle donatılış vilayetlerden biri olan Basra birçok işlerde kendi içinde karar alan bir yapıya sahip olmasından da öte başka vilayetlerin gelirlerinin dahi aktarıldığı bir yerdir. Hz. Ömer (r.a) Kûfeliler tarafından fethedilen bazı yeni zengin vilayetlerin ganimetlerini Basralılara vermiştir.⁹⁵ Buradaki amaç Kûfe'ye nispeten daha zayıf durumda olan Basra'yı güçlendirmek ve bir ordugâh şehir haline getirmektir. Nitekim zamanla bu hedefe ulaşılmış Hz. Ömer (r.a) döneminde 5 000 civarında bir nüfusa sahip olan Basra, Hz. Ali (r.a) döneminde 50 000 nüfusa kadar ulaşmıştır. Dört halife döneminde Basra valisi aynı zamanda Ahvaz, Sîstan (Sicistan), Azerbaycan ve Horasan bölgelerinden de sorumludur.⁹⁶ Bu bölgelerin gelirleri Basra'ya geldiği gibi bu bölgelere atanan yüksek rütbeli devlet adamları da Basra valisi tarafından atanmıştır.

Dört halife döneminin en önemli hadiselerinden biri olan Cemel Vak'ası Basra'da gerçekleşmiştir.⁹⁷ Hz. Ali'nin (r.a) başında bulunduğu Kûfeli Müslümanlarla Hz. Zübeyr, Talha ve Âişe'nin (r.a) başında bulunduğu Basralı Müslümanlar arasında cereyan eden olaylarda 5 000 Basralı hayatını kaybetmiştir.

Basra'nın coğrafi konum itibariyle İslam Devleti'nin doğu kapısı konumunda olması ve maddi yönden oldukça kuvvetli olan bazı vilayetlerin Basra'ya bağlı olması ayrıca yapılan fetihlerden elde edilen ganimetlerin yine Basra'ya gelmesi burayı oldukça zengin ve ekonomik yönden bağımsız hale getirmiştir. Hatta bu zenginlik merkezi otoriteye maddi olarak bağımlı olmak şöyle dursun merkezi otorite kadar güç kazanmasına vesile olmuştur.⁹⁸

⁹⁵ Abdulhalik Bakır, "Basra" **DİA**, İstanbul 1992, c. 5, s.108.

⁹⁶ İbn Hişâm, **Sîret-i İbn Hişâm**, c.1, s. 107, 283, 324, 365, 478-479, 592, 602, 604, 680.

⁹⁷ Basra yakınlarındaki bir suyun ismi olan el-havâb isminin açıklandığı madde. (İbn Manzûr, **Lisanu'l-Arab**, c.9, s.89.)

⁹⁸ Abdulhalik Bakır, "Basra" **DİA**, İstanbul 1992, c. 5, s.111.

Esasında ilk başta tamamen askeri amaçlarla Hz. Ömer tarafından kurulan Basra'nın ilk dönemlerinde kadın nüfusu da oldukça azdır. Çünkü şehir genel olarak askerlik vazifesi için gelen bedevi ve diğer Arap kabilelerden oluşmaktadır. Ancak ekonomik yönden çok hızlıca gelişmesi insanların buraya kalıcı olarak yerleşmesine sebep olmuştur. İlk başlarda kamıştan ve geçici yapılan evler Hz. Ömer'in (r.a) izni ile kerpiçten ve çamurdan yapılmaya başlanmıştır. Daha sonra Ebû Musâ El-Eş'arî vali olduktan sonra yine kamıştan yapılmış olan şehrin mescidini kerpiçten yeniden inşa ederek etrafına da bazı ticari ve sosyal mekânlar da yaptırmıştır.⁹⁹

Çok hızlı nüfus artışı sebebi ile vali Abdullah b. Âmir tarafından şehrin planı yeniden yapılmış ve şehirde yaşayan insanların oturma planı yeniden düzenlenmiştir.¹⁰⁰

Ticaret için çok iyi bir merkez olması ve birçok vilayetin gelirlerinin de Basra'ya gelmesi sebebi ile bir süre sonra askeri gücü ekonomik gücünün gölgesinde kalmaya başlasa da Basra, sürekli güçlü bir merkez olma özelliğini korumuştur.

2.2.5.2. *Kûfe*

Kûfe de Basra gibi Hz. Ömer (r.a) tarafından kurulmuş bir şehirdir.¹⁰¹ Medâin şehrine geçici olarak yerleştirilen Araplar arasında hayvanlara da zarar veren bir hastalık zuhur etmesi üzerine Sa'd b. Ebû Vakkas durumu Hz. Ömer'e (r.a) bildirmiştir. Hz. Ömer de (r.a) Medine ile arasında nehir bulunmayan yeni bir ordugâh şehir kurulmasını emretmiştir. Böylelikle Kûfe kurulmuştur. Yeni fetihlerin bir merkezi olmuş ve tıpkı Basra gibi birçok ekonomik yönden zengin bölgeler Kûfe'ye bağlanmıştır. Bu sebepten şehir hızla büyümüş ve nüfusu çokça artmıştır.¹⁰²

Büyük fetihlerde bir ordugâh şehir olarak kullanılan Kûfe aynı zamanda ticaret ve tarım bakımından da oldukça verimli bir şehirdir.¹⁰³ Bu sebeple tıpkı Basra gibi zamanla askeri gücü ekonomik gücünün gölgesinde kalsa da önemini hiçbir zaman yitirmeyen bir merkez olmuştur.

⁹⁹ İbnü'l Esîr, *El-Kâmil fi't-Tarih*, c.2, s.363.

¹⁰⁰ İbnü'l Esîr, *El-Kâmil fi't-Tarih*, c.2, s.472,473.

¹⁰¹ İbnü'l Esîr, *El-Kâmil fi't-Tarih*, c.2, s.344-347.

¹⁰² Casim Avcı, "*Kûfe*" *DİA*, İstanbul 2002, c. 26, s. 339.

¹⁰³ İbnü'l Esîr, *El-Kâmil fi't-Tarih*, c.2, s.477-480.

Kûfe'nin sahip olduğu yetkiler sebebi ile güçlenmesini en güzel şekilde destekleyecek ve ifade edecek hadise Hz. Ali'nin (r.a) Cemel Vak'ası'ndan sonra Kûfe'yi yönetimin merkezi olarak ilan etmesidir.¹⁰⁴ Vilayet yönetim sisteminde merkez vilayet en güçlü vilayettir. Hz. Ali'nin (r.a) Kûfe'yi merkez vilayet olarak ilan etmesi Kûfe'nin ekonomik ve askeri bakımdan Medine kadar güçlü ve önemli bir yerinin olduğunun göstergesidir.

Görüldüğü gibi geniş yetkilerin verildiği yerlerden ikisi olan Kûfe ve Basra çok büyük fetihlerin yapılmasında öncü şehirler olmuştur. Ancak bununla birlikte devlet içerisindeki çekişmelerin de merkezi olmuştur.

2.2.5.3. Mısır

Amr b. Âs Mekke'nin Fethi'nden önce Müslüman olmuş bir sahabedir. Müslüman olmadan önce Mekke'nin büyük tüccarlarından. Uhud ve Hendek'te Müslümanlara karşı savaşmıştır. Habeşistan kralı Necaşî ile olan dostluğu sebebiyle buraya hicret eden ilk Müslümanların iadesi ile ilgili olarak müşrikler tarafından Habeşistan kralı Necaşî'ye gönderilmiştir. Bazı rivayetlere göre daha sonra bu dostluk Necaşî'nin, Amr b. Âs'ın Müslüman olmasına etki etmesinde büyük rol oynamıştır.¹⁰⁵

Kendisinin askerî ve siyasi birikimini gören Hz. Muhammed (s.a.v) Amr b. Âs'ı bazı serriyelerde orduyu kumanda etmek üzere görevlendirmiştir.¹⁰⁶ Buralardaki başarısından sonra da hem İslâmiyet'i tebliğ etmek üzere elçi hem de zekât görevlisi olarak Umman'a vali olarak göndermiştir. Hz. Muhammed'in (s.a.v) vefatına kadar bu görevini devam ettirmiş ve daha sonra Hz. Ebûbekir'e (r.a) biat törenine katılmak üzere Mekke'ye gelmiştir.¹⁰⁷ Halife Hz. Ebûbekir (r.a) tarafından komutan olarak görevlendirilmiş ve Güneydoğu Filistin'in İslâm Devleti'ne katılmasında büyük rol oynamıştır.¹⁰⁸ Hz. Ömer (r.a) döneminde Yermük Savaşı'na katılarak büyük zafer

¹⁰⁴ İbnü'l Esîr, **El-Kâmil fi't-Tarih**, c.2, s.614-630.

¹⁰⁵ Vâkıdî, **Meğâzî**, c.2, s.741-748.

¹⁰⁶ Vâkıdî, **Meğâzî**, c.2, s.770.

¹⁰⁷ İbnü'l Esîr, **El-Kâmil fi't-Tarih**, c.2, s.208.

¹⁰⁸ İbnü'l Esîr, **El-Kâmil fi't-Tarih**, c.2, s.249.

elde etmiştir. Bu savaş sonrası Şam¹⁰⁹ vilayeti valisi olmuştur. Kudüs'ün Hz. Ömer'e teslim edilmesinde üstün gayretleri çok önemlidir.

Kudüs'ün fethedilmesinden sonra Halife Hz. Ömer'i (r.a.) Mısır'ın Fethi konusunda ikna etmiştir. Çünkü Kudüs'ten kaçan Bizans askerleri Mısır'a gitmiştir ve bu bölgeden gelebilecek bir tehlikenin önceden engellenmesi büyük önem taşımaktadır.

Hz. Ömer'in (r.a) görevlendirmesi ile 4000 kişilik bir ordu ile Feremâ'yı almış ve daha sonra kendilerine katılan Zübeyir b. Avvâm komutasındaki 5000 kişilik orduyla birlikte Aynışems'te Bizans ordusunu mağlup etmiştir.¹¹⁰ Bundan sonra yedi ay süren bir kuşatma neticesinde Babilon kalesini fethetmiştir. İskenderiye'nin de fethi ile Mısır'ı tamamen fethetmiştir. Böylelikle Mısır Fatihî unvanını kazanmıştır. Fetihle birlikte de Mısır valisi olmuştur.¹¹¹

Fetihten sonra askeri alanda büyük yenilikler yapmıştır. Yaptığı yenilikler askeri alanla kalmayıp iktisadi ve idari alanlarda da çığır açan reformlar yapmıştır. Bir karargâh şehir olan Fustat'ı kurarak kendi adı ile anılan Amr b. Âs Camii'ni inşa etmiştir. Firavunlardan kalma kanalı yeniden açarak Babilon Limanını ve Süveyş Limanını birbirine bağlamıştır. Ekonomik olarak güçlü bir yapı kuran Amr b. Âs zaman zaman Medine'ye de gemilerle erzak göndermiştir. Görüldüğü gibi Mısır ekonomik olarak kendine yetmek şöyle dursun merkezi otoriteye de yardım edebilecek güçtedir.

Amr b. Âs'ın hayatının vali oluncaya kadarki kısmını özetlememizin sebebi onun nasıl Müslüman olduğunu ve valilik görevlerine nasıl geldiğini iyi anlamamızın önemli olmasıdır. Çünkü Amr b. Âs'ın hayatının buraya kadarki kısmından bile anlaşılacağı üzere kendisi siyasi ve askerî bakımdan oldukça yetkin akıllı ve zeki bir kişiliğe sahiptir. Hem Şam valiliği hem de Mısır valiliği döneminde yetkileri oldukça geniştir. Bu yetkilerin geniş olması dört halife döneminde (Hz. Ali (r.a) dönemi

¹⁰⁹ Daha önceki dipnotta açıkladığımız gibi o dönem Şam olarak adlandırılan bölge bu günkü Filistin ve Suriye'nin güneyini de içine alan bölgedir.

¹¹⁰ İbnü'l Esîr, **El-Kâmil fi't-Tarih**, c.7, s.318.

¹¹¹ İbnü'l Esîr, **El-Kâmil fi't-Tarih**, c.2, s.383-384.

Ahmet Önkal, "Amr b. Âs" **DİA**, İstanbul 1991, c. 3, s. 80.

hariç) devletin daima lehine olmuş ve hızlı ve etkin bir şekilde karar alıp uygulamasına yardımcı olmuştur.

Bu çalışmamızda Amr b. Âs'ın Mısır valiliğini ve ona verilen yetkilerin ayrı bir başlık altında zikretmemizin sebebi Hz. Osman'ın (r.a.) şehid edilmesinden sonraki olaylarda Muâviye b. Ebû Süfyân'a vermiş olduğu destektir.¹¹² Bu desteğin arka planında Amr b. Âs'ın çok zeki ve etkin bir siyaset adamı ve asker olması yanında ekonomik ve askeri bakımdan tüm güçleri elinde bulundurması dolayısı ile kendisini yeterli görmesi etkin olmuştur.¹¹³ Hem askeri hem de ekonomik bakımdan kendisini halifeye mecbur durumda hissetmiş olsa Hz. Ali'ye (r.a.) karşı gelen Muâviye b. Ebû Süfyan'a destek vermesi söz konusu olmazdı.¹¹⁴ Tabi ki bu konuda Muâviye b. Ebû Süfyân'ın da güçlü bir orduya ve ekonomik olarak Halifeden bağımsız olmasının da etkisi büyüktür. Ekonomik bağımsızlığın merkezi otorite karşısında bir güç olarak kullanıldığını destekleyecek diğer önemli örnekler de Hz. Aişe'ye (r.a) destek vermek üzere gelen Hz. Osman'ın (r.a.) valileridir.¹¹⁵ Hz. Osman'ın (r.a.) şehid edilmesinden sonra, Cemel Vak'ası'ndan önce Mekke'de bulunan Hz. Aişe'ye destek vermek üzere gelen Hz. Osman'ın (r.a) Yemen ve Basra valileri, vilayetlerinde bulunan beytülmal ile birlikte Hz. Aişe'ye (r.a) destek vermek üzere Mekke'ye gelmişlerdir.¹¹⁶

Hem Amr b. Âs'ın, Muâviye b. Ebû Süfyan'a verdiği destek hem de bazı valilerin Hz. Aişe (r.a) etrafında toplanmaları hem de bazı valilerin Hz. Osman'ın (r.a) şehadetinden sonra Hz. Ali'ye (r.a) biat etmemelerinden¹¹⁷ anlaşılacağı üzere dört halife dönemindeki vilayet sistemi İlk Dönem İslâm Devleti'nde fitnelerin çıkmasına veya büyümesine ve neticede devletin bütünlüğüne zarar vermiştir.

¹¹² İsmail Yiğit, “*Sıffin Savaşı*” **DİA**, İstanbul 2009, C. 37, s. 107.

¹¹³ İbnü'l Esîr, **El-Kâmil fi't-Tarih**, c.2, s.635-636.

¹¹⁴ Hz. Osman'ı (r.a) Şehid edenleri desteklediği yönündeki iddialar asılsızdır. Her ne kadar Hz. Osman'ın (r.a) mali işleri yürütmesi için gönderdiği aynı zamanda Hz. Osman'ın (r.a) süt kardeşi de olan Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh ile anlaşamamasından dolayı valilik görevinden azledilmiş te olsa olaylara karışmamayı tercih etmiştir. Hz. Osman'ın (r.a) görevinden azletmesi karşısında hoşnutsuzluğunu sürekli dile getirse de kendisinin şehadet haberini aldığı anda hiçkırı hiçkırı ağladığı rivayet edilir. Hz. Ali'nin (r.a.) hilafetine karşı olduğunu beyan etse de Cemel Vak'ası'na kadar olaylara dahil olmamıştır. Ancak Cemel Vak'ası'ndan sonra Hz. Osman'ın (r.a.) intikamını almak için Muâviye b. Ebû Süfyân'nın saflarında yer almıştır. (Ahmet Önkal, “*Amr b. Âs*” **DİA**, İstanbul 1991, c. 3, s. 80.)

¹¹⁵ Ethem Ruhi Fığlalı, “*Cemel Vak'ası*” **DİA**, İstanbul 1993, c.7 ,s. 325.

¹¹⁶ Ethem Ruhi Fığlalı, “*Cemel Vak'ası*” **DİA**, İstanbul 1993, c.7 ,s. 320.

¹¹⁷ İbnü'l Esîr, **El-Kâmil fi't-Tarih**, c.2, s.630.

2.2.5.4. *Bilâdüşşam*

Bilâdüşşam konusuna girmeden önce açıklığa kavuşturulması gereken önemli husus şudur. Bugün Şam olarak adlandırdığımız yer tarihte Dimaşk olarak anılan yerdir. Şam beldesi (Bilâdüşşam) ya da Şam vilayeti dediğimizde kastedilen Suriye, Filistin, Lübnan ve Ürdün topraklarını da içine alan alanın tamamıdır.¹¹⁸

Bizans'ın kontrolünde olan Dimaşk bir süre Sâsânîlerin kontrolüne geçmiş ve daha sonra tekrara Bizanslılar tarafından ele geçirilmiştir. Hz. Ebûbekir (r.a) döneminde Ecnâdeyn savaşı ile kapıları Müslümanlara açılmıştır.¹¹⁹ Daha sonra Hz. Ömer (r.a.) döneminde Hâlid b. Velîd tarafından Hicrî 14. Yılda fethedilmiştir.¹²⁰ Bizans İmparatoru Herakleios'un geri almasının ardından Yermük Savaşı ile Hicrî 15. yılda tekrar kalıcı olarak Müslümanların hakimiyetine geçmiştir.¹²¹

Şam valiliğine atanan Muâviye b. Ebû Süfyan geniş yetkilere sahiptir. Bir sınır vilayeti olduğu için askeri bakımdan oldukça güçlüdür. Bu güç sayesinde Filistin'in sahil şeridini fethetmiştir. Bizanslardan kalma tersanelerin yeniden inşa edilmesi ile İslam Devletinin ilk deniz donanması burada kurulmuştur. Hz. Osman'la (r.a.) olan akrabalık ilişkilerinden dolayı geniş yetkileri elde etmekte güçlük çekmeyen Muâviye yine bu dönemde Lübnan, Ürdün ve Filistin'in de yönetimini almıştır.

Ekonomik ve askeri bakımdan oldukça güçlenen Muâviye halife Hz. Osman'dan (r.a) aldığı destekle Kıbrıs'ı önce vergiye bağlamış daha sonra vergiler ödenmediği gerekçesi ile Kıbrıs'ı fethederek buraya 12000 asker yerleştirmiştir.

Kabile ilişkilerini de oldukça iyi bilen ve bunu çok iyi kullanan Muâviye, Şam'ın en büyük kabilelerinden olan Benî Kelb'den biri ile evlenerek otoritesini daha da kuvvetlendirmiştir. Ayrıca Hz. Osman'ın da (r.a) aynı kabileden biri ile evlenmesini sağlayarak hem kabile ile olan ilişkisini hem de halife ile olan akrabalık ilişkisini pekiştirmiştir.

¹¹⁸ Cengiz Tomar, “Şam” *DİA*, İstanbul 2010, c. 38, s. 311-315.

¹¹⁹ Hakkı Dursun Yıldız, “Ecnâdeyn Savaşı” *DİA*, İstanbul 1994, c. 10, s. 385.

İbnü'l Esîr, *El-Kâmil fi't-Tarih*, c.2, s.260-262.

¹²⁰ İbnü'l Esîr, *El-Kâmil fi't-Tarih*, c.2, s.268-269.

¹²¹ Mustafa Fayda, “Yermük Savaşı” *DİA*, İstanbul 2013, c. 43, s. 485-486.

Şam vilayetinin nüfusunun çoğunluğunu Arapların oluşturmasına karşılık bu Arapların içerisinde Hristiyan olanlar da oldukça fazladır. Fetihden sonra bu insanlara dinleri konusunda hürriyet tanınmıştır. Bizans hâkimiyetinde devlet görevlisi olan kimselere de yine bazı görevler verilmiş ve tecrübelerinden istifade edilmiştir. Daha sonra bu Hristiyan nüfusun çoğu zamanla Müslüman olmuşlardır.

Askerî ve ekonomik bakımdan bağımsız ve güçlü olan Şam vilayetinin valisi Muâviye, Hz. Osman'ın (r.a) şehid edilmesinden sonra Hz. Ali'ye (r.a) biat etmemiştir.¹²² Bununla da yetinmeyip Hz. Osman'ın (r.a) intikamını almaya hakkı olduğunu çünkü Hz. Osman'ın (r.a) akrabası olduğunu söylemiştir. Daha sonra Hz. Âişe, Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvâm (r.a) üçlüsü ile Hz. Ali (r.a) arasında Medine'de devam eden meselelerin neticesini beklemiştir.

Daha sonra Cemel Va'kasında Hz. Ali'nin (r.a) üstün gelmesi ve Muâviye'yi itaate çağırması üzerine Hz. Osman'ın (r.a) katillerinin teslim edilmesini ve Hz. Ali'nin (r.a) halifeliği bırakarak bir şûra tarafından yeniden halife seçilmesi teklifinde bulunmuştur.¹²³ Muâviye'nin bu tutumu iki tarafı Sıffin'de karşı karşıya getirmiştir. Aralıklarla süren mücadelenin sonucunda Muâviye yenik düşmüş ve savaştan çekilmek durumuna kadar gelmiştir. Onunla birlikte olan Amr b. Âs son anda Kur'an-ı Kerim sayfelerini mızrak uçlarına taktırarak meselenin Kur'an ve Sünnet ekseninde çözülmesi teklifinde bulunmuştur. Böylelikle Muâviye yenilmekten Amr b. Âs'ın taktiği ile son anda kurtulmuştur.¹²⁴ Kur'an sayfelerinin mızrakların ucuna takılması sonrasında iki tarafında hakem konusunda anlaşması neticesinde Hz. Ali (r.a) saflarından bir grup ayrılarak (haricîler) yine Hz. Ali (r.a) ile mücadele etmeye başlamış böylece Muâviye'nin eli güçlenmiştir.

Hakem olayından sonra Muâviye'nin hakemi olan Amr b. Âs, Muâviye'nin halife seçildiğini ilan etmiştir. Muâviye bu olayın hemen ardından Şam halkından biat almıştır. Hz. Ali'nin (r.a) Haricî'lerle olan mücadelesinden istifade ederek birçok şehrin kontrolünü eline almıştır.

¹²² İbnü'l Esîr, **El-Kâmil fi't-Tarih**, c.2, s.565-569.

¹²³ İbnü'l Esîr, **El-Kâmil fi't-Tarih**, c.2, s.626-627.

¹²⁴ İbnü'l Esîr, **El-Kâmil fi't-Tarih**, c.2, s.628-629.

Görüldüğü gibi Bilâdüşşam'a verilen yetkiler ve imtiyazlar ilk başlarda fetihler ve sınırların korunması için olumlu sonuç vermiştir. Ancak daha sonra merkezi otoriteden daha güçlü hale gelen Vali, Halife'yi tanımayarak devleti adeta ikiye bölmüş ve yeni bir devlet kurmuştur.¹²⁵

¹²⁵ İrfan Aycan, “*Muâviye b. Ebû Süfyân*” **DİA**, İstanbul 2005, c. 30, s. 333.

3. EMEVÎ DEVLETİNİN KURULUŞU VE HİLAFETİN SALTANATA DÖNÜŞMESİ

Emevî Devlet'i ilk başta bir saltanat devleti olarak kurulmamış olsa da Hz. Osman (r.a) döneminden itibaren devam eden süreç bir nevi bu duruma zemin hazırlamıştır.

Zaten İslamiyet'ten önce de kabile asabiyetinin yüksek derecede önem arz ettiği Arap Yarımadasının demografik yapısı da bu duruma zemin hazırlamıştır. Dönemin en güçlü otoriter devletleri olan Bizans ve Sâsânî Devletleri'nin yönetim biçimlerinden de etkilenilmiştir. Çünkü Emevî Devleti'nin kurulduğu Şam vilayetinde de bu siyasi geleneğin fikrî kalıntıları mevcuttur.

Bütün bunlarla birlikte Muâviye'nin kavmiyetçi bir insan olması ve Hz. Osman (r.a.) tarafından da bu durumun desteklenmesi adeta saltanat yönetimini zorunlu hale getirmiştir.

3.1. Muaviye b. Ebû Süfyân'nın Halife Olması ve Emevi Devletinin Kuruluşu

Harîcîlerin Hakem vak'ası'ndan sonra Hz. Ali'den (r.a) ayrılmaları ve Hz. Ali (r.a) aleyhinde çalışmaları¹²⁶ Muâviye'nin tekrar askerî bakımdan toparlanıp güçlenmesine vesile olmuştur.

Hz. Ali'nin (r.a) Medine'de Harîcîlerle uğraşmasını fırsat bilen Muâviye; Mısır, Irak, Hicaz ve Yemen'i ele geçirmiştir.¹²⁷ Hz. Ali (r.a) buraları yeniden ele geçirdiyse de askeri ve ekonomik bakımdan oldukça güç bir duruma düşmüştür.

Hz. Ali'nin (r.a) bir Harîcî tarafından şehit edildiği zamanlarda Muâviye de bir başka Harîcî'nin suikastından yaralı olarak kurtulmuştur. Bu durum karşısında daha da güçlenen Muâviye, Hz. Ali (r.a) yerine halife seçilen Hz. Hasan'la (r.a) savaşmak için Kûfe'ye yürümüştür. Hz. Hasan'ın (r.a) kendisini halife seçen orduya güvenmemesi üzerine yazışmalar yapılmış ve Hz. Hasan (r.a) halifelikten

¹²⁶ İbnü'l Esîr, **El-Kâmil fi't-Tarih**, c.2, s.694-696.

¹²⁷ İbnü'l Esîr, **El-Kâmil fi't-Tarih**, c.2, s.710-711.

vazgeçtiğini açıklamıştır. Bunun üzerine Kûfe'ye gelen Muâviye, Hz. Hasan'dan (r.a) ve Kûfelilerden biat almıştır. Sünni âlimler Muâviye'nin halifeliğinin başlangıcı olarak Hz. Hasan'ın (r.a) ona biat etmesi ile başladığını kabul ederler.¹²⁸

İslam dünyasında birlik sağlanmasından sonra Muâviye merkez olarak ilan ettiği Şam'a dönerek Emevî Devleti'nin kurulması ve güçlenmesi için bir dizi yenilikler yapmıştır. Birçok vilayete yeni valiler atayarak hoşnutsuz olan vilayetlerde sükûneti sağlamaya gayret etmiştir. Sükûneti itidalle sağlayamadığı yerlerde güç kullanmaktan çekinmemiştir.

Fitne yıllarında adeta tamamen duran fetih hareketlerini üç koldan yeniden başlatmıştır. Bir dönem vergi vermek zorunda kaldığı Bizans üzerine seferler düzenlemiş ve İslam Tarihinde ilk defa İstanbul kuşatılmıştır.

3.2. Yezîd b. Muâviye'nin Halife Olması ve Saltanata İlk Adım

Emevî Devleti kurulduğunda açıkça bir saltanat fikri mevcut değildi. Ancak Muâviye'nin büyük zorluklarla elde ettiği ve uzun yıllar elinde bulundurduğu gücü bir anda terk etmesini beklemek doğru olmayacaktır. Neticede Muâviye'nin valileri ve etrafındaki insanlar da bu durumun farkındadırlar. Çünkü Muâviye ile istişarelerde bulunan devlet adamları zaman zaman bu konuları istişare etmişler ve kendisinden sonra kimin Halife olacağı konusunda konuşmuşlardır. Hatta bazı kimseler bu istişarelerde direk olarak Muâviye'ye oğlu Yezîd'i veliaht olarak göstermesini ima etmişlerdir.

Bu konuda açıktan fikrini ilk beyan eden kişinin Muğîre b. Şu'be olduğu konusunda İslam Tarihçileri ittifak halindedir diyebiliriz. Kendisinin Muâviye tarafından Kûfe valiliğinden azledilmesi fikrini önceden öğrenen Muğîre b. Şu'be, Dımaşk'e giderek Yezîd ile görüşerek kendisinin veliaht olması fikrini açıklamıştır. Bu fikri yerinde bulan Yezîd durumu babası Muâviye'ye açarak üçlü bir görüşme yapmışlardır. Muğîre b. Şu'be, ilk etapta halkın destekleyip desteklemeyeceği konusunda endişelenen Muâviye'ye halkın desteğini kendisinin sağlayabileceği sözünü

¹²⁸ İrfan Aycan, "Muâviye b. Ebû Süfyân" **DİA**, İstanbul 2005, c. 30, s. 332.

vermiştir. Daha sonra Kûfe'ye dönüp 12 kişilik bir grup göndererek Kûfelilerin desteklerini açıklamalarını sağlamıştır. Böylelikle Muğire b. Şu'be valilikten azledilmesinin önüne geçmiştir.

Kûfelilerin veliaht tayin edilme konusunda desteğini alan Muâviye daha sonra Basra valisi olan Ziyâd b. Ebîhi'ye bir mektup yazarak Basralılarından da aynı şekilde destek beklediğini belirtmiştir. Basra ve Kûfe arasındaki rekabetten de istifade etme düşüncesiyle mektubunda Kûfelilerin desteklerinden övgü ile bahsetmiştir. Yezîd'in bazı uygunsuz davranışlarını öne sürerek duruma itiraz etmek istemişse de yardımcısı olan Ubeyd b. Kâ'b en-Numeyrî'nin Halifeyi ve Yezîd'i karşısına almaması gerektiğini belirtmesi üzerine daha farklı bir siyaset izleyerek Ubeyd yoluyla Yezîd'e bazı davranışlarından vazgeçmesi yönünde nasihatlerini iletmiştir. Bu durum üzerine hem Halifeyi hem de Yezîd'i karşısına almamış hem de Yezîd'e nasihat ederek onun bazı durumlarını düzeltmesini sağlamıştır.¹²⁹

Tüm bu fikirler neticesinde halifelik tarihinde ilk defa veliaht tabiri kullanılmaya başlanmıştır. Saltanata giden yoldaki en büyük basamaklardan biri olan veliahtlık böylece zuhur etmiş ve uzun yıllar sürecek bir siyasi geleneğin başlangıcı olmuştur.

Görüldüğü gibi Muâviye'nin oğlu Yezîd'e veliaht olarak beyat alma isteğine hem karşı çıkan hem de destek verenler olmuştur. Muâviye çok kurnaz ve dengeleri çok iyi tahlil eden bir siyaset adamı olduğu için itirazı olan kişileri ikna etmek yoluyla ya da aba altından sopa göstererek fikirlerini değiştirmelerini sağlamıştır.

Yezîd'e beyat konusunda ilk olarak görüşülen yerlerin Kûfe ve Basra olması da bu vilayetlerin gücünün ne kadar fazla olduğunu göstermektedir. Bu gücün farkında olan Muâviye yüksek siyasi öngörüsü ile ilk olarak bu vilayetlerdeki valilerin ve halkın desteğini almıştır.

Yezîd'in veliaht seçilmesi konusunda en fazla tepki Medine'den gelmiştir. Hz. Hüseyin ve Abdullah b. Zübeyr'in başında buldukları bir gurup duruma şiddetle

¹²⁹ Vecdi Akyüz, **Hilafetin Saltanata Dönüşmesi**, s152-159

karşı çıkmışlarsa da Muâviye bizzat Medine'ye gelerek durumu tehditle kontrol altına almıştır.¹³⁰

Muâviye'nin Hicrî 60 yılında Dımaşk'te vefat etmesi üzerine aynı gün oğlu Yezîd halife olmuştur. Halife olduktan 2 yıl sonra ciğerlerinden rahatsızlanan Yezîd oğlu Muâviye'yi veliaht ilan ederek Saltanat fikrini pekiştirmiştir.

¹³⁰ İrfan Aycan, "*Muâviye b. Ebû Süfyan*" **DİA**, İstanbul 2005, c. 30, s. 331.

SONUÇ

Hilafetin saltanata dönüşmesinde, hulefa-i raşidin dönemindeki yönetim sisteminin büyük etkisi olmuştur. Bu dönemde yaşanan siyasi olaylar ve devletin yönetilme biçimi Emevî Devleti'nin ilk meliki olan Muâviye'nin, oğlu Yezîd'i veliaht seçmesinde büyük etki etmiştir.

Hz. Ebubekir (r.a) ve Hz. Ömer (r.a) dönemlerinde adeta gerileyen kabile asabiyeti fikri Hz. Osman (r.a) ve Hz. Ali (r.a) dönemlerinde yeniden önem kazanmış ve bu durum Emevî Devleti döneminde zirveye ulaşmıştır. Hilafet'in saltanata dönüşmesi ile şûrâ ve bey'at'e dayalı halifelik sistemi hanedanlığa dönüşmüştür.

Hulefa-i Raşidin döneminde yeni fetihlerin yapılabilmesi ve sınırların korunabilmesi için vilayetlere yüklenen misyon ve valilere verilen yetkiler genel olarak olumlu sonuçlar doğursa da daha sonra yaşanan olaylarda halifenin otoriteyi sağlayamamasına hatta devlet içerisinde ikiliklerin çıkmasına sebebiyet vermiştir.

İlk dönem İslam devleti, kendisinden önce hiçbir devletin bulunmadığı bir toprakta zuhur etmesi bakımından daha önce mevcut olan bir siyasi geleneği takip etmemiştir. Bu durum esasında siyaset alanında da dünyada örneğine ilk defa rastlanılan yenilikler de meydana getirmiştir. (Örneğin: Medine Vesikası dünyadaki ilk anayasa olarak kabul edilir.) Ancak bununla birlikte resmi yazışmalar ve devletin organları arasındaki hukuk Emevî Devleti'ne kadar sistematik bir yapıya kavuşmamıştır. Bu durum da yine Hz. Osman (r.a) ve Hz. Ali (r.a) döneminde yaşanan muhalif hareketlerin çıkmasında büyük rol oynamıştır. Bu dönemlerde yaşanan muhalif hareketler Muâviye'nin halife olduktan sonra kabile asabiyetini yeniden canlandırmasına ve halifeliğin kendi soyundan devam etmesini istemesine dolayısı ile de hilafetin saltanata dönüşmesine büyük etkisi olmuştur.

İlk dönem İslam devletinde yatay kuvvetler ayrılığı ilkesinin benimsenmiş olması ve valilere fazlaca yetki verilmesi olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Ancak bununla birlikte birçok vilayette vilayetlerdeki yönetim erklerinin de bir kişiye verilmediği

birkaç kişiye paylaştırıldığı görülmektedir. Valilerin yetkileri vilayetlere atanan Âmiller, Kadılar ve Elçiler'e paylaştırılmıştır.

İlk dönem İslam devletinde her vilayetin statüsünün farklı olması, ordugâh vilayetlerin kendi içlerinde özerk bir devlet gibi hareket etmeleri; ekonomik askeri ve hukuki alanlarda kendi içlerinde bağımsız hareket etmeleri ve hatta merkezi otoriteden daha güçlü hale gelmeleri de yeni bir devlet anlayışına zemin hazırlamıştır. Bu eksikliklerin farkında olan Muâviye, Emevî Devleti'ni kurarken bu eksiklikleri de giderecek adımlar atmıştır. Esasen bu durum hilafetin saltanata dönüşmesini değil Emevi Devleti'nin kurulmasını gerekli kılmış, Emevî Devleti'nin kurulması da hilafetin saltanata dönüşmesini sağlamıştır.

KAYNAKÇA

- Akyüz, V. (1990). *Hilâfetin Saltanata Dönüşmesi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Akyüz, V. (Ed.). (2007). *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Atar, F. (2001). “*Kadı*” DİA, İstanbul.
- Avcı, C. (2002). “*Kûfe*” DİA, İstanbul.
- Aycan, İ. (2005). “*Muâviye b. ebû süfyân*” DİA, İstanbul.
- Aycan, İ. (2013). “*Yezîd b. ebû süfyân*” DİA, İstanbul.
- Bakır, A. (1992) “*Basra*” DİA, İstanbul.
- Başaran, S. (1998). “*Huzeyfe b. yemân*” DİA, İstanbul.
- Cessâs. (1994). *El Fusûl Fî El Usûl*, Kuveyt Külür Bakanlığı, Kuveyt.
- Çubukçu, A. (1997) “*Hâris b. nevfel*” DİA, İstanbul 1997.
- El-Câbirî, Muhammed Âbid. (2001). *Arap-İslâm siyasal akli* (Çev. V. Akyüz). İstanbul, Kitabevi.
- Efendioğlu, M. (2013). “*Velid b. Ukbe*” DİA, İstanbul.
- Erkal, M. (1991). “*Âmil*” DİA, İstanbul.
- Fârûkî, İ. (1986) *The Cultural Atlas of Islam*, Macmillan publishing Company, Beirut.
- Fayda, M. (2013). “*Yermük savaşı*” DİA, İstanbul.

Fayda, M. (1994). “*Ebû Bekir*” DİA, İstanbul.

Fayda, M. (2007). “*Ömer*” DİA, İstanbul.

Fayda, M. (1992). “*Bâzân*” DİA, İstanbul.

Fayda, M. (1995). “*Fey*” DİA, İstanbul.

Fığlalı, E. (1989). “*Ali*” DİA, İstanbul.

Fığlalı, E. (1993). “*Cemel vak‘ası*” DİA, İstanbul.

Hamîdullah, M. (h.1407). *el-Veşâ’iķu’s-siyâsiyye*, Beyrut.

Hamidullah, M. (2003). *İslam peygamberi* (trc. Salih Tuğ), I-II, Yeni Şafak Kültür Hizmeti, Ankara.

İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer. (1992). *Reddü’l-Muhtâr ale’d-Dürri’l-Muhtâr*, Dâru’l-Fikr, Beyrut.

İbnü’l Esîr. (2012). *El-Kâmil’ü Fî Et-Tarih*, Dar Al Kitab Al Arabi, Beyrut.

İbn Haldûn. (1295). *Mukaddime*, c.III.

İbn Hişâm. (1955). *Sîret-i İbn Hişâm*, Mektebetü Mustafa El-Bâbî El-Halebî ve Evleduhu, Mısır.

İbn Manzûr, Ebu’l-Fazl Cemâlûddin Muhammed b. Mukrim el-İfrikî el-Mısırî. (1990/1410). *Lisanu’l-Arab*, Daru’s-Sadr, Beyrut.

İpşirli, M. (1995). “*Elçi*” DİA, İstanbul.

Kandemir, M.Y. (2005). “*Muâz b. cebel*” DİA, İstanbul.

Kandemir, M.Y. (1994). “*Ebû Mûsâ el-eş‘arî*” DİA, İstanbul.

Kallek, C. (1997) “*Harac*” DİA, İstanbul.

- Kâsânî, Ebu Bekr b. Mes'ûd, *Bedâi'us-Sanâi fî Tertîbi's-Şerâi*. (1986). Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.
- Kurtûbî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed. (2000). *el-Camiu Li Ahkami'l Kur'an* (trc. ve Notlar; M. Beşir Eryarsoy), I-XIX, Buruc Yay.
- Kılıç, Ü. (2004). *Peygamber ve Halife Günlerinde Şehir Yönetimi ve Valilik*. Konya: Yediveren Yayınları.
- Locke J. (1823). *Two Treatises of Government*, London.
- Mâverdî. (1973). *el-Ahkâmü's-sultânîyye*, Kahire.
- Mevdûdî. (2003). *Hilafet ve saltanat* (Çev. A. Genceli). İstanbul, Hilal Yayınları.
- Önkâl, A. (1989). "Alâ b. hadramî" DİA, İstanbul.
- Önkâl, A. (2006). "Münzir b. sâvâ" DİA, İstanbul.
- Önkâl, A. (1991). "Amr b. âs" DİA, İstanbul.
- Özkan, M. (2016). "Medine vesikası" DİA, İstanbul.
- Charles Knight. (1845). *Political Dictionary*. Londra.
- Razî, Ebû Abdullâh Zeynüddin Muhammed b. Ebû Bekr. (1990). *Muhtâru's-Sihâh*, el-Maktebetü'l-Asriyye, Beyrut.
- Serahsî, Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed. (1993). *el-Mebsût*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut.
- Süyûtî. (1957). Hz. Ebû Bekir (trc. Lütfi Doğan – İsmail Ezherli), Ankara.
- Tomar, C. (2010). "Şam" DİA, İstanbul.
- Uyar, G. (2006). "Nakib" DİA, İstanbul.

Vâkıdî. (1989). *Meğâzî*, Dar'ul A'lemi, Beyrut.

Yeniçeri, C. (2007). "Asr-ı Saadet'te devlet bütçesi" (Editör: Vecdi Akyüz) Bütün yönleriyle asr-ı saadet'te islam, İstanbul.

Yıldız, H. (1994). "*Ecnâdeyn savaşı*" DİA, İstanbul.

Yiğit, İ. (2007). "*Osman*" DİA, İstanbul.

Yiğit, İ. (2007). "*Sıffin savaşı*" DİA, İstanbul.

Zuhaylî, V. (1985). *el-Fıkhü'l-islâmî ve edilletuh*, Daru'l-Fıkr, Dımaşk.

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı : Abdullah Cahit DİNÇ

Doğum Yeri ve Yılı : Yahyalı, 1987

Medeni Hali : Evli

Yabancı Dil : Arapça, İngilizce

E-posta : acdinc@gmail.com

Eğitim Durumu

Lise : Yahyalı Mustafa Koyuncu Anadolu İmam Hatip Lisesi

Lisans : Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Mesleki Deneyim:

İş Yeri : Özel Safa Dershaneleri – İdari Amir

İş Yeri : Yahyalı Dünya Radyo ve Televizyon A.Ş. Yönetim Kurulu Başkanlığı

İş Yeri : Aziz Mahmud Hüdai Vakfı – Yurt Müdürlüğü

İş Yeri : Maltepe İmamet, İmamet ve İlmi Araştırmalar Vakfı Mehmet Taşpınar Ortaöğretim Erkek Öğrenci Yurdu – Yurt Müdürlüğü

İş Yeri: Meşale Uluslararası Öğrenci Derneği – Yönetim Kurulu Başkanlığı

İş Yeri : Uluslararası Minber-i Aksâ Derneği – Yönetim Kurulu Başkanlığı